

GEMEENTE MARGRATEN	B.	NR. 4022	HGEV.
	S.		PHUS
	WI	27 AUG 2004	BEREK.
	WII		KWAL
	WIII	KOPIE	RAAD
	E VOS		ORG.

m o n u m e n t e n h u i s l i m b u r g

Mheer

Cultuurhistorische analyse

MHL, september 2001

N.a.v. reactie monumentencommissie, oktober 2002

Ten einde het integrale commentaar zoveel mogelijk te respecteren wordt hierna ingegaan op de gemaakte opmerkingen.

Deel 1

. Kaart 1, legenda: de kaart na hoofdstuk 5 wordt aangepast, de andere, waarop een plaatsbepaling van Mheer, wordt vervaardigd.

. H 3, pg. 3: Door de wegverharding en -verbreding in het verleden is de oorspronkelijke structuur onherkenbaar geworden. Een mogelijkheid tot reconstructie is m.n. uit verkeerstechnisch oogpunt niet haalbaar.

. H 3, pg. 15/16: is beantwoord.

. H 3, pg. 18: Stallestraat 34 = inderdaad 32.

. H 4, pg. 1: Bij controle blijkt de reproductie niet beter leesbaar te maken te zijn. Dat is terug te voeren op de gebrekkige omstandigheden waaronder de kaart gereproduceerd mocht worden.

. H 5, pg. 1: "Natuurhistorische waarde" is geen klassiek criterium, maar wordt bij opdrachten waarbij groen in enigerlei vorm aan bod komt door MHL bij de beoordeling gebruikt.

.H 5, pg. 1: Is verwerkt in de tekst.

.H 5, pg. 3: Is verwerkt in de tekst.

.H 5, pg. 17: Is verwerkt in de tekst.

Deel 2

Legenda:

Hier dient zich potentieel een discussie aan over waardeoordelen. Terwijl de onderzoekers, met een zekere strengheid, vanuit historisch perspectief gekeken hebben, met een open oog voor continuïteit, heeft de commissie meer naar de bonte verzameling gekeken. Accentverschillen zullen er altijd zijn. Toch pleit ook MHL voor een permanente evolutie, met een hoofddaccent op kwaliteit. Waar relevant zijn de opmerkingen van de commissie dan ook verwerkt in de beschrijvingen, met dien verstande dat een aantal opmerkingen al verwerkt

bleken te zijn, hetgeen waarschijnlijk terug te voeren is op het gegeven dat de commissie een oudere variant van het rapport ter beschikking had.

1 Inhoudsopgave

1	INHOUD	1-1
2	INLEIDING	2-1
3	HISTORISCHE KARAKTERSCHETS	
	3.1 Mheer, algemeen historisch kader	3-1
	3.2 Karakteristiek van de bebouwing in Mheer.....	3-14
4	HISTORISCH-PLANOLOGISCHE STRUCTUUR MHEER	
	4.1 Inleiding	4-1
	4.2 Beschrijving van het kerngebied	4-1
	4.3 Historische-geografisch kader: occupatiepatroon en infrastructuur	4-3
	4.4 Recapitulatie: de beeldkwaliteit van de bestaande ruimtelijke ordening.....	4-10
5	CONCLUSIE MET WAARDENSTELLING EN AANBEVELINGEN	
	5.1 Toets van de criteria: ruimtelijke of structurele samenhang, schoonheid, betekenis voor de wetenschap en cultuurhistorische waarden	5-1
	5.2 Waardebepalende hoofdthema's	5-6
6	TOT SLOT	6-1
7	LITERATUURLIJST	7-1

Wij stimuleren [...] de lokale besturen om voor de aardkundige, cultuurhistorische en landschappelijke waarden waarop het rijks- en provinciaal beleid niet van toepassing is, een gemeentelijk beleid te ontwikkelen. We verlangen daarbij dat projectplannen en bestemmingsplannen zijn voorzien van een gedegen inventarisatie en effectanalyse ten aanzien van de bronzen (cultuurhistorische, natuurhistorische en geomorfologische) waarden (Bron: Liefde voor Limburg, Ontwerp Provinciaal Omgevingsplan Limburg, Maastricht 2000, 68).

Sit pax inviolata tibi

Moge ongerepte vrede Uw deel zijn

2 Inleiding

Als voorbereiding op de aanvraag om de historische kern van Mheer tot beschermd dorpsgezicht te verklaren en om de cultuurhistorische waarden vast te stellen zodat deze kunnen worden geïmplementeerd in het nieuwe bestemmingsplan heeft de gemeente Margraten opdracht gegeven om:

1. *het in kaart brengen, beschrijven en waarderen van de aanwezige cultuurhistorische waarden in de oude kern Mheer;*
2. *het bepalen en in kaart brengen van de omvang van het eventueel te beschermen gebied.*

Deze opdracht heeft geresulteerd in dit rapport : *"Sit pax inviolata tibi, Moge ongerepte vrede Uw deel zijn"*. Voor deze titel is gekozen omdat deze uitdrukking, die zich boven de ingangspoort van het kasteel bevindt, de conclusie van het rapport en daarmee de belangrijkste waarde van het dorp Mheer onderstreept.

Deze cultuurhistorische inventarisatie bestaat uit de volgende componenten:

- ❖ Historische karakterschets, bestaande uit een algemene ontwikkelingsschets van het dorp Mheer en een beknopte typologische beschrijving van de bebouwing van de historische kern;
- ❖ Biografie van het projectgebied, met historisch-geografische gegevens, een analyse van de ruimtelijke structuur, cartografische bronnen en landschappelijke aspecten;
- ❖ Waardenstelling en aanbevelingen, waarin de waardenstelling de basis is voor de conclusie en de aanbevelingen. De waardenstelling is gebaseerd op de vier criteria beschreven in de Monumentenwet 1988 te weten *ruimtelijke en structurele samenhang, schoonheid, betekenis voor de wetenschap en cultuurhistorische waarden*;
- ❖ Inventarisatie van de kern Mheer, bestaande uit een overzicht van alle panden binnen het projectgebied waarbij zowel functie, vorm, materiaal- en kleurgebruik, als de waarden worden belicht per object.

Het onderhavige rapport heeft geresulteerd in een breed inzicht in de bestaande en potentiële kwaliteiten van het projectgebied. Om hiervan in één oogopslag een indruk te krijgen, zijn de bevindingen vertaald in kaarten waarop de waarden op de bestaande kadastrale situatie zijn geprojecteerd. Het onderzoek was in handen van Margreeth Bruijnesteijn van Coppenraet-Bangert, Roy Denessen en Coen Eggen, consultants van Monumentenhuis Limburg, met collegiale ondersteuning van Vera Hamers en Bernadette van Hellenberg hubar. Karl Pesch droeg zorg voor de digitale verbeelding van de waardenkaarten.

3 Historische karakterschets Mheer

3.1 Mheer, algemeen historisch kader

Inleiding - Het dorp Mheer, gelegen op het plateau van Margraten, heeft een geschiedenis die kenmerkend is voor veel Zuid-Limburgse dorpjes. Vanaf haar ontstaan is Mheer, evenals de omliggende nederzettingen, min of meer meegesleurd in verschillende twisten en kibbelarijen omdat het dorp gelegen was op de grens van verschillende mogendheden. Dit heeft uiteraard de geschiedenis en de vorming van Mheer mede bepaald. Niet zozeer als een last die verscheuring en wisseling van identiteit met zich meebracht, maar veel meer als een factor die er toe bijdroeg dat Mheer een grote mate van zelfstandigheid en onafhankelijkheid bezat.

Een prominente plek in deze geschiedenis wordt ingenomen door het kasteel met zijn kasteelheren. Door een fijn gevoel voor politieke verhoudingen wisten zij op de juiste momenten zich te verzetten dan wel compromissen te sluiten met de heersende mogendheden. Hierdoor stelden zij hun eigen machtspositie als 'Heer van Mheer' veilig, veroverden zich soms zelfs een belangrijke plek op het politieke toneel en behoedden Mheer een enkele maal voor de verwoestende effecten van wapengeweld.

Het kasteel heeft ook fysiek een centrale plaats in het dorp. Mheer bestaat namelijk uit twee kernen waartussen het kasteel is gelegen. Boven-Mheer is net als het kasteel hoog gelegen. Via een steile meanderende weg komt men in het dal waar zich de kern van Beneden-Mheer bevindt. Het kasteel en de dorpskerk liggen als een schakel tussen deze twee dorpskernen.(zie overzichtskaartje) en vormen daarmee de bindende componenten.

Eerste ontginningen - Het plateau van Margraten wordt doorsneden door de rivieren de Maas, de Geul, de Gulp en de Voer waardoor een heuvelachtig landschap is ontstaan. Rond 1100 werd dit gebied op verschillende plaatsen vanuit de dalen van deze rivieren ontgonnen. Bossen werden gekapt en er ontstonden verschillende kleine nederzettingen. Op sommige plaatsen bleef het bos echter om praktische redenen behouden. Hierdoor werd erosie voorkomen. Het gebied wordt om deze reden nog steeds gekenmerkt door een afwisseling van bossen en in cultuur gebrachte gronden.

De exacte geschiedenis van het ontstaan van Mheer met haar twee kernen Boven-Mheer en Onder-Mheer is niet bekend. De naam Mheer, die in de loop van de tijd op verschillende manieren is geschreven, komt waarschijnlijk van 'mere' hetgeen verwijst naar een drassige plaats. De nederzetting die is ontstaan bij 'd'r Loap', het 'droogdal' dat het overvloedige water van de hoger gelegen delen afvoert richting de Voer, is waarschijnlijk vernoemd naar deze 'Mere'. Op deze plaats bevindt zich nu Onder-Mheer. Het ligt voor de

hand te veronderstellen dat Onder-Mheer iets ouder is dan Boven-Mheer omdat men zich bij voorkeur vestigde in de vruchtbaardere dalen. Het is echter ook goed mogelijk dat Boven-Mheer ouder is dan Onder-Mheer. De ontstaansgeschiedenis van het kasteel op de 'Huisberg' is namelijk evenals het ontstaan van Boven- en Onder-Mheer niet geheel duidelijk. Als het kasteel van Mheer ouder is dan de beide nederzettingen zou de oudste bewoning langs de weg Gulpen-Libeeek hebben plaatsgevonden.¹ Langs deze laatste weg door Boven-Mheer lagen de laathoven van het dorp. Het kasteel zou volgens deze opzet in eerste instantie gericht zijn geweest op Boven-Mheer. De toegangsweg naar het kasteel zou dan gelopen hebben van waar de Rondelenstraat en de Leemstraat bij elkaar komen (ter hoogte van de huidige put) rechtstreeks naar het kasteel.

Figuur 3.1 en 3.2

Oorspronkelijk, gezien de ligging van Duivenstraat, zou de Duivenstraat richting kasteel haar trace hebben gevolgd, zij zou zelfs, volgens een theorie beschreven in Schulte, tussen het kasteel en de kerk door richting de Dorpsstraat haar vervolg hebben gehad. De wegomlegging zou dan in de achttiende eeuw hebben plaats gevonden hetgeen onwaarschijnlijk is gezien de bebouwing van de Dorpsstraat die in de zeventiende eeuw zijn gedateerd.

¹ J. Leerssen, blz. 23

Deze theorie zou de ligging van Duivenstraat no. 1 , die langs deze hypothetische weg zou hebben gelegen, verklaren.

Nederzettingvorm – Boven-Mheer is ontstaan rond de kruising van vier wegen. Aan de doorgaande weg Rondelenstraat-Leemstraat lagen verschillende laathoven die gelieerd waren aan het kasteel. Beneden-Mheer kent een zogenaamde 'dries'. Driesen waren oorspronkelijk gemeenschappelijk bezit van de omwonenden en waren begroeid met gras en soms met bomen. Een vijver (*poel* of *maar* genoemd) leverde drink- en zonodig bluswater. Driesen dienden vooral als verzamelplaats van vee en namen in het sociale en logistieke dorpsleven een zeer centrale plaats in. Hier werd later meestal de dorpspomp neergezet.²

Figuur 3.3

De dorpspomp in Boven-Mheer op het kruispunt van de Rondelenstraat, Leemstraat en de Duivenstraat vóór de aanleg van de Mergellandroute in de zeventiger jaren.

Het huidige puthuisje in Boven-Mheer verwijst naar de dorpsput die op het knooppunt van de Rondelenstraat-Leemstraat-Duivenstraat . Zij is geplaatst midden op de kruising van de Duivenstraat met de Rondelenstraat en de Leemstraat. Vóór het aanleggen van de Mergellandroute, waardoor deze kruising aanzienlijk werd verbreed, bevond de pomp zich elders op het knooppunt. (zie fig. 3.3) In Beneden-Mheer stond de pomp op het punt waar de Dorpsstraat en de Papenweg samen komen.(zie fig. 3.4)

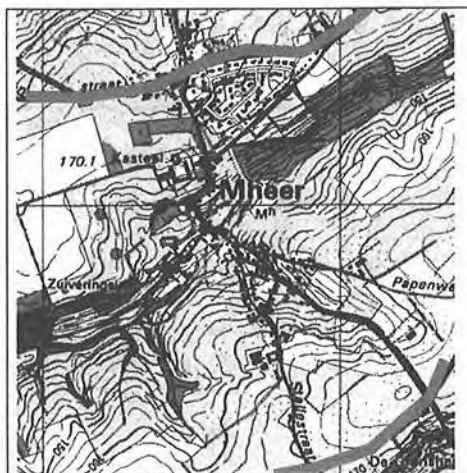
² J. Renes, blz 88

Figuur 3.4
De dorpspomp van Beneden-Mheer aan de Dorpsstraat. Op de achtergrond is de kapel te zien die op de hoek staat met de Stallestraat.

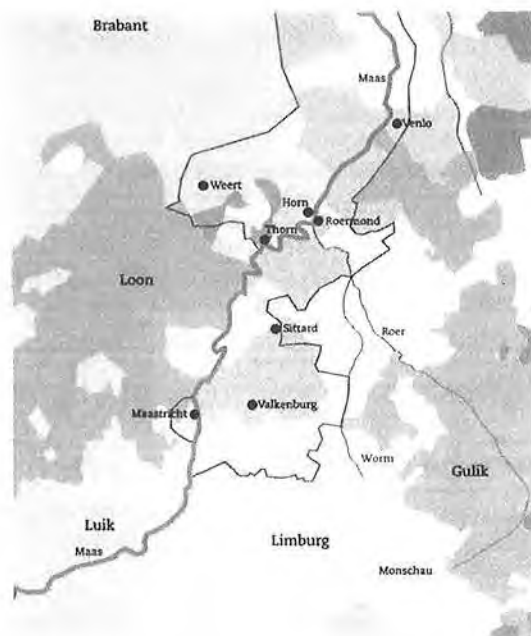
Mheer als satelliet van Voeren - De eerste ontginningen op de plek waar zich nu het dorp Mheer bevindt zijn ontwikkeld vanuit Voeren (evenals Banholt, Terhorst, Noorbeek en andere omliggende kleine dorpen). In verschillende opzichten had Mheer een sterke band met de Voeren. Tot in de zeventiende eeuw behoorde de kerk van Mheer tot de parochie van 's Gravenvoeren. Ook de rechterlijke macht van lokale schepenbanken en laathoven waren ondergeschikt aan Voeren. De band die Mheer had met Voeren is gebleven tot het Franse regime hier een einde aan trachtte te maken bij de herinrichting van veroverd gebied in 1793.

Mheer wordt omzoomd door vier wegen over het plateau die allen op de Romeinse weg van Maastricht naar Aken uitkomen of deze kruisen (zie afb. 3.5). Twee wegen hebben een noord/zuid oriëntatie : de weg van Valkenburg richting Visé en Dalhem (de Daelhemerweg) en de weg van Maastricht richting Aubel en Trier (de Via Mansuerisca). Twee wegen hebben een meer oost/west oriëntatie: de koetsweg ten zuiden van Beneden-Mheer van Gulpen richting Voeren en Dalhem en de aftakking van de Daelhemerweg door Boven-Mheer (de Rondelenstraat-Leemstraat) richting Gulpen.

Figuur 3.5
De oost-west verbindingen door Boven-Mheer op het plateau en ten zuiden van Beneden-Mheer in het dal verbinden interlokale wegen die noord-zuid verlopen : de weg van Valkenburg richting Luik en de weg van Maastricht richting Aubel en Trier. Deze noord-zuid verbindingen kruisen beide de Romeinse weg van Maastricht naar Aken.

Willem van Mere en zijn nageslacht – Gedurende de Middeleeuwen ontstonden er complexe machtsverhoudingen en een verwarrende versnippering in Zuid-Limburg als gevolg van de afname van de centrale macht na de Karolingische periode. Hierdoor kregen plaatselijke heersers de mogelijkheid hun macht uit te breiden. Mheer was onderdeel van het Land van Daelhem dat grotendeels in de huidige Belgische provincie Luik lag. Het centrum van dit graafschap was het rond 1080 gebouwde kasteel te Daelhem. In de dertiende eeuw veroverde de hertog van Brabant echter de burcht Daelhem en verviel ook Mheer onder de heerschappij van Brabant. (fig. 3.6)

Figuur 3.6
Limburg 1280, het land van Daelhem valt onder Brabant. (Bron : J.Venner, *Geschiedenis van Limburg, deel 1*, 2000)

Het land van Daelhem werd niet ingelijfd maar behield een deel van zijn zelfstandigheid evenals Limbourg en de rest van de Landen van Overmaas. Mheer was in deze periode leenroerig. De bestuurlijke macht over het gebied hing af van de leenman, de graaf van Daelhem, terwijl het Stenen Huis (zoals het belangrijkste huis binnen de dorpsgemeenschap werd genoemd) een leen was van de hertog van Limbourg. Met de verovering van Limbourg en de Landen van Overmaas werd Brabant dus leenheer van zowel het gebied als het Stenen Huis.

Daarnaast was een belangrijk stuk van Mheer kerkelijk bezit, van het Akense Mariastift en de Benedictijner abdij van Luxemburg. Dit maakte de kasteelheer van Mheer tot voogd. De consequentie hiervan was dat Willem van Mere, de eerste leenman die genoemd wordt in stukken uit 1314, Brabants leenman was met een 'Heerlijke' positie en een 'Heerlijke' macht met slechts de titel 'voogd', een wereldlijk beschermer van het geestelijk

grondbezit. Een voogd mocht zich helaas geen 'Heer' noemen³. In de belening van 1314 wordt voor het eerst een Stenen Huis genoemd⁴. Hoe dit eruit heeft gezien en wanneer de eerste bebouwing op deze plek is ontstaan is onbekend. De ronde toren op de zuidoosthoek staat op fundamenteën die ouder zijn dan de rest van de aanleg die ongeveer dateert uit de tijd van Willem van Mere.

Op de plaats van het huidige kasteel moet toendertijd een U-vormig gebouw zijn verzeen met wat bijgebouwen. Dit moet het centrum zijn geweest van het Middeleeuwse Mheer dat waarschijnlijk bestond uit een aantal laathoven in Boven-Mheer, Banholt en Terhorst die zich slechts verbonden met elkaar voelden door het voogdijschap van de kasteelheer. De Heren van Mheer kregen echter in de loop van de jaren een steeds belangrijkere rol. Zij permitteerden zich vrijheden die ertoe leidden dat de voogdij van Mheer erfelijk werd en hete Akense Mariastift haar greep op Mheer verloor. De 'Heren van Mheer' waren vooraanstaande mannen die zich belangrijke functies in de omgeving toekenden en daarmee hun positie als machthebber versterkten.

Heerlijkheid Mheer – Enkele erfopvolgingen en generaties later, wanneer via de vrouwelijke lijn de Van Imstenrades de scepter zwaaien op het kasteel, wordt Mheer een heerlijkheid. Inmiddels was de heerschappij over het Land van Daelhem overgegaan via Bourgondisch bezit in de handen van Karel V die in zijn almacht besloot bij zijn troonsafstand de Bourgondische Nederlanden, waaronder ook het 'Land van Daelhem', te geven aan zijn zoon Filips II, koning van Spanje. Mheer kwam dus vanaf 1555 onder Spaans gezag. Onder andere om zijn kas te spekken maakte Filips in 1564, per koninklijk besluit, van Mheer een heerlijkheid. Eindelijk konden de kasteelheren van Mheer zich 'Heer van Mheer' noemen.

De Tachtigjarige oorlog, een gevolg van de onvrede met het Spaanse bewind, bracht veel leed en verwoesting. De Van Imstenrades trokken echter met succes hun eigen plan, zij streefden naar het behoud en zelfs versterken van hun macht. Winand en zijn zoon Jan Adolf van Imstenrade ontptopten zich tot slimme, krachtdadige heersers. Winand liet gedurende het twaalfjarige bestand (1609-1621) het Stenen Huis verbouwen tot een versterkt kasteel, groot genoeg om plunderers en troepen rondtrekkende soldaten Mheer links te laten liggen, klein genoeg om niet opvallend of bedreigend te zijn voor een oorlogvoerende machthebber⁵.

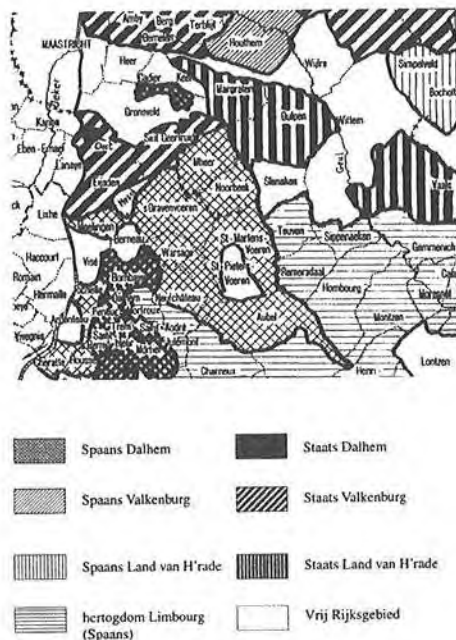
Jan Adolf deed er alles aan zijn bezittingen en invloed te vergroten. Hij verwierf zich diverse heerlijkheden (Sint Maartensvoeren, Aubel en Slenaken), voltooide de nieuwbouw van het kasteel en wist op een slimme manier tussen de strijdende partijen te laveren, waardoor hij zowel met de Spaanse als met de Staatse zijde een redelijk goede relatie had.

³ J. Leerssen, blz. 31

⁴ Een versterkte woning van een edelman of een vergelijkbaar iemand, die zich onderscheidde door materiaalgebruik en omvang van de woningen van dorpelingen.

⁵ J. Leerssen blz 48

Dit heeft Mheer voor veel ellende behoed. Bij de uiteindelijke verdeling van de Landen van Overmaas waarbij een vreemde verwarrende versnippering van het gebied ontstond verviel het gedeelte van het 'Land van Daelhem' waar Mheer toebehoorde in Spaanse handen.
(fig. 3.7)

Figuur 3.7
De verdeelde landen van Overmaas na 1662
(Bron : J. Leerssen, *Historische verkenning van Mheer*, 1995)

Ook speelde Jan Adolf een grote rol bij het verwerven van het recht van dopen en begraven. Hierdoor werd Mheer een zelfstandige parochie onder patronaat van de kasteelheer in 1658. De kapel bij het kasteel werd in 1665 tot parochiekerk verheven⁶. De Jezuiten, die de tiendenrechten inmiddels hadden overgenomen van de Luxemburgse Benedictijnen, waren hier uiteraard niet gelukkig mee. Jan Adolf was geen gemakkelijke man en met zijn patronaat over de zelfstandige parochie Mheer zou het nog lastiger worden voor de Jezuiten hun tienden te heffen.

Uit een klaagschrift over de Mheerder bezittingen van de Jezuiten (in bezit van het Rijksarchief Limburg te Maastricht) blijkt wat voor houding Jan Adolf en de bewoners van Mheer hadden aangenomen tegen hun tiendenheffers. Jan Adolf wordt beschuldigd van 'gewelt', 'drijgen van swarigheden ende verbot aen sijne ondersaeten van ons te dienen' in 1632. In 1637 is 'sijne furie' zelfs 'uijtgebarsten' en heeft hij na 'drijgen, intimideren, arresteren ende met alle middelen van turbatie' de tiendenheffers belet iets mee te nemen

⁶ A.G. Schulte, 1991, blz 223

en zelfs 'Poorten van de Schuere opgesloten'. Eveneens wordt Jan Adolf beschuldigd van ophitsing van de boeren en verantwoordelijk gesteld voor de gevangenneming en ter dood veroordeling van enkele Jezuiten in Maastricht. In 1670 is het geschil tussen de Jezuiten en de weduwe van Jan Adolf bijgelegd. Pas 113 jaar later zal de gespannen verhouding met de tiendenheffers definitief worden opgelost door het kopen van de tiendenrechten in 1783 die toen in handen waren van de Oostenrijkse regering. Met deze laatste machtsuitbreiding zijn de kasteelheren volledig meester van hun bezittingen.⁷

Rust in de tent – Jan Adolf van Imstenrade stierf, kinderloos, in 1668. De neef van zijn vrouw, Philipp Christoph de Loë, was zijn erfgenaam op voorwaarde dat hij zijn stamwapen zou kwartieren met dat van de Imstenrades (figuur 3.8) en zijn zoon met de naam Jan Adolf zou dopen.

Figuur 3.8
Wapenschild Van Mere – Van Imstenrade – De Loë zoals gevoerd
door Philipp Christoph de Loë, Heer van Mheer.
(Bron : Historische Verkenning van Mheer, J. Leerssen, 1995)

De De Loë's waren een Duits geslacht die in Wissen hun stamslot hadden. Gedurende de achttiende eeuw zou Mheer verstoken zijn van de nadrukkelijk aanwezigheid van een kasteelheer. In deze periode wordt Mheer door Spaanse troonopvolging onderdeel van de Oostenrijkse Nederlanden (1702).

De periode die hierop volgt is er één van vereenvoudiging. In 1773 besloot de Oostenrijkse regering het Land van Dalhem, het land van Valkenburg en het land van 's Hertogenrade samen te voegen onder de naam 'provincie Limburg'. Eveneens kwamen in dit jaar de tiendenrechten in handen van de Oostenrijkse regering als gevolg van de opheffing van de Jezuitenorde. Verdere vereenvoudigingen waren de grenscorrectie van 1785 (waarbij de splitsing van het 'Land van Daelhem' uit 1662 ongedaan werd gemaakt) (fig. 3.9) en de kerkelijke herindeling van 1789 waarbij Mheer met andere Luikse parochies die in de nieuwe 'provincie Limburg' lagen werden samengevoegd tot een 'landdekenaat Herve'⁸

⁷ Schulte, 1991, blz. 43 en 250

⁸ J. Leerssen, 1995, blz 92.

Figuur 3.9

Limburg 1785-1794, het Land van Dalhem valt onder de Oostenrijkse Nederlanden.

(Bron : J.Venner, Geschiedenis van Limburg, deel I, 2000)

Voor Mheer was de achttiende eeuw niet alleen een periode zonder aanwezige kasteelheer en een periode van vereenvoudiging maar ook een tijd waarin het dorp als gemeenschap gaat functioneren. In afwezigheid van de kasteelheer zijn de schout, de griffier, de burgemeester en de pastoor de belangrijkste personen in het dorp. Met de privatisering van gemeentegronden in 1772 wordt de ontwikkeling naar zelfstandige boeren en plattelandsmiddenstand ingezet, waardoor de economische macht niet meer alleen in handen is van de kasteelheer.

Herrie in de tent - Na deze periode van herindeling en vereenvoudiging brak een onrustige tijd aan. Inmiddels had Frans Karel Christoph baron de Loë het kasteel en de heerlijkheid Mheer aan zijn zoon Edmond Assuerus geschonken als huwelijkscadeau (1784). De nieuwe kasteelheer werd met vlaggen en erebogen verwelkomd in het dorp. Tien jaar later zou de provincie Limburg worden veroverd door de Fransen. Dit ging gepaard met veel overlast en verwoestingen. De Franse revolutionaire overheid maakte een rigoureuze einde aan het ancien régime. Heerlijkheden werden 'gemeentes', er moesten niet misselijke sommen aan belasting worden betaald, de kaart werd schoongeveegd en er werd een nieuwe indeling in departementen gemaakt. Mheer viel onder het departement Nedermaas met als hoofdstad Maastricht en werd daarbij gescheiden van Voeren dat in het departement Ourthe met als hoofdstad Luik werd ondergebracht. (Uiteindelijk zou dit de landsgrens worden tussen Nederland en België begin 1900.) Ook in deze perioden wisten de kasteelheren van Mheer door listig politiek manoeuvreren hun positie te behouden. Op het juiste moment en op de juiste manier kozen zij steeds voor de juiste (althans,

winnende) zijde. Ook in het dorp wisten zij hun positie te behouden: zij waren zij vooraanstaande grootgrondbezitters met een duidelijke vinger in de pap.

In 1815 werd het departement van Nedermaas onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden onder Willem I. Willem gaf dit departement de naam Limburg. De periode die hierop volgde illustreert de verbondenheid met Voeren die ondanks de herindelingen van de achttiende eeuw nog steeds gevoeld werd. Zuid-Limburg koos in de strijd om de onafhankelijkheid van België niet voor de kant van de Hollandse, protestantse, Oranjegezinde regering. Dit leidde ertoe dat het platteland in 1830 onderdeel werd van België. Maastricht werd echter behouden door de Hollanders. Frans Charles de Loë's, zoon van Edmond, sympathie lag eveneens bij de Belgen waarmee hij zich de functie als gouverneur van de provincie bemachtigde en enkele malen tot burgemeester van de Belgische gemeente Mheer werd gekozen⁹. De strijd duurde tot 1839. Nederland erkende de onafhankelijkheid van België en bij de grensregeling werd Limburg in tweeën verdeeld waarbij de Maas als grens functioneerde. De provinciale grens tussen Mheer en Voeren werd nu landsgrens. Zuid-Limburg was echter toen nog steeds geen provincie van Nederland. Niet alleen was de bevolking 'Belgisch' en lag zij in een uithoek maar zij maakte ook, als hertogdom onder de koning van Nederland, deel uit van de Duitse Bond. Pas na de Eerste Wereldoorlog zal Limburg definitief als provincie bij Nederland horen.

Mheer en Banholt – In de periode dat Limburg al wel behoorde tot Nederland maar nog niet echt een provincie was, drukte Otto Napoleon de Loë (de zoon van Frans Charles) zijn stempel op de Mheerder gemeenschap. Van 1860 tot 1863 en van 1876 tot 1882 werd hij gekozen als burgemeester. Hij voegde de Hoeve Snauwenberg en de Commanderie van St. Pietersvoeren aan zijn bezittingen toe waardoor hij aan beide zijden van de landsgrens een voet had staan. Tevens liet deze kasteelheer grootscheepse plannen ontwikkelen om het kasteel en de tuinen te moderniseren.¹⁰

Otto had ook enige bezittingen in Banholt. Doch de kasteelheren van Mheer hebben nooit hun stempel op dit dorp gedrukt. Het verschil tussen Mheer en Banholt wordt geïllustreerd door de geschiedenis van het Banholtse Schisma. In Banholt ontwikkelde zich eerder een boerenstand en middenstand, in tegenstelling tot de keuters en pachters van Mheer die bijna allen direct of indirect afhankelijk waren van het kasteel.¹¹ Toen bleek dat de kerk van de parochie (waartoe Mheer, Banholt en Terhorst behoren) op instorten stond, werden er plannen gemaakt voor restauratie en overwoog men zelfs nieuwbouw. De Banholtenaren, de meerderheid van de parochianen, zetten zich in om het geld bij elkaar te krijgen met als voorwaarde dat de kerk tussen Mheer en Banholt zou komen te liggen.

⁹ J. Leerssen, 1995, blz 106

¹⁰ J. Schulte, 1991, blz 251

¹¹ J. Leerssen, 1995, blz 110

Tot hun grote ongenoegen stak de grootste geldschieter, Otto de Loë, hier een stokje voor. De Banholtenaren besloten hun eigen kerk te bouwen. De gevolgen waren rellen, persberichten en ingrijpen van de marechaussee. Uiteindelijk, toen de kerk na voltooiing niet werd gewijd door de bisschop van Roermond, kozen de Banholtenaren voor een Oud-Katholieke priester die in hun kerkgebouw de mis zou lezen. Zij kozen niet bewust voor het Oud-Katholicisme maar stelden hiermee de oneerlijke machtsverdeling in de parochie aan de kaak. Het Banholtse Schisma was een feit. Mheer liet een kerk bouwen naar ontwerp van P.J.H. Cuijpers. Deze nieuwe parochiekerk kwam op dezelfde plaats als haar voorganger met dit verschil dat de ingang van de kerk aan de straat lag en het koor westelijk was gericht. De Heilige Linie werd losgelaten. (afb. 3.10)

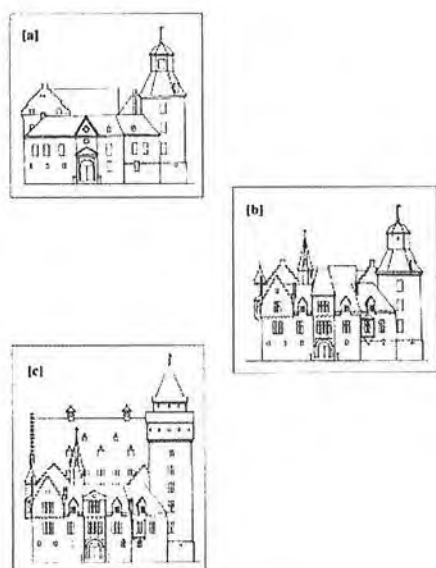
Figuur 3.10
In deze waterverftekening van Ph. Van Gulpen uit 1850 is de oude orientatie van het kerkje duidelijk te zien. (Bron : A.G. Schulte, 1991, blz 247)

De twintigste eeuw – Deze eeuw stond in het teken van verdere vernederlandsing van Zuid-Limburg. Dit begon met de Eerste Wereldoorlog toen de Duitsers de grens tussen België en Zuid-Limburg afsloten door een elektrische draad en wachtposten. Voor de inwoners van Mheer betekende dit een abrupte afsnijding van familieleden in de Voerstreek. Economisch en cultureel was men nu aangewezen op Holland. De economische en politieke ontreddering die hierop volgde heeft dan ook zijn sporen nagelaten. De ambitieuze verbouwing van het kasteel, in 1918 gestart op initiatief van Levin de Loë (zoon van Otto Napoleon) werd stop gezet door gebrek aan geld. De plannen zijn bewaard gebleven en ten dele verwezenlijkt.

Uit de Tweede Wereldoorlog is Mheer ongeschonden tevoorschijn gekomen. Wel heeft zij als grensdorp last gehad van inkwartiering en is de bevolking actief betrokken geweest bij 'pilotenhulp'¹². De landelijke wederopbouw na deze oorlog daarentegen heeft grote invloed gehad op Mheer. De wegen werden geasfalteerd, waterputten verdwenen, door de aanleg van waterleiding, en nieuwe huizen werden gebouwd. Hoewel landbouw nog lange tijd het hoofdmiddel van bestaan was zochten veel mensen een andere manier om de kost

¹² Gestrandte piloten de grens over helpen of onderdak geven. J. Leersen, 1995, blz 123

te verdienen, meer en meer werd dit gezocht buiten het dorp. Dit alles had uiteraard gevolgen voor het karakter van het dorp en de dorpsgemeenschap.

Figuur 3.11

Bouwplannen voor kasteel Mheer rond 1880.

- a. Oorspronkelijke staat*
- b. Gerealiseerde bouw*
- c. Niet-gerealiseerd plan*

Tot Slot – Uit de geschiedenis van Mheer blijkt dat de vorming van het dorp in grote mate bepaald is door de aanwezigheid van het kasteel en haar kasteelheren. Naar alle waarschijnlijkheid ontstond er een nederzetting in het dal waarna (of terwijl) een wachtpost op het plateau zich ontwikkelde tot versterkt stenen huis in welke nabijheid de agrarische bedrijven van Boven-Mheer ontstonden als laathoven gelieerd aan dit stenen huis. De stijlde weg die Beneden-Mheer met Boven-Mheer verbond is qua ligging en bebouwing niet alleen gedictieerd door het landschap maar eveneens door de aanwezigheid van het kasteel met haar areaal. Hoe de weg vanaf Duivenstraat 1 oorspronkelijk heeft gelopen is tot op de dag van vandaag niet duidelijk. De theorie dat deze in een rechte lijn richting het kasteel haar weg vond vanaf Duivenstraat 1 is niet onwaarschijnlijk gezien de positionering van dit pand (zie overzichtskaart). Doch dat de wegomlegging om het kasteelareaal heeft plaatsgevonden in de achttiende eeuw is onwaarschijnlijk daar de enkele panden die aan dit stuk Dorpsstraat gelegen zijn, de pastorie en de kapelanie, gebouwd zijn rond het midden van de zeventiende eeuw. Hoe het trace ook heeft gelopen vast staat dat de afmeting van het kasteelterrein en de invloed van de kasteelheer bepalend is geweest voor deze verbindingsweg. De invloed van de kasteelheren is groot gebleven ondanks de drastische wijziging van de maatschappij door de hervormingen die de Fransen in de achttiende eeuw met zich meebrachten. De meeste boerderijen en keuterijen bleven voor een groot deel

economisch afhankelijk van het kasteel. Ook in de nieuwste tijd bleef het aanzien van de kasteelheer groot en bekleedde hij sociaal en maatschappelijk belangrijke functies.

Mheer heeft naast de verlegging van het tracé van de Duivenstraat-Dorpsstraat een zelfde soort ingrijpende verandering ondergaan in de twintigste eeuw. De Mergellandroute die in de jaren zeventig werd aangelegd, waarbij de Duivenstraat en de Dorpsstraat aanzienlijk werden verbreed illustreert en onderstreept de ontwikkeling die men had ingezet om Mheer mee te laten doen met de landelijke wederopbouw na de tweede wereldoorlog. Veel van het oude besloten karakter ging verloren ten behoeve van ontsluiting en modernisering...

3.2 Karakteristiek van de bebouwing in Mheer

De bebouwing van het dorp Mheer wordt ontegenzeggelijk gedomineerd door het kasteel, niet alleen vanwege de hoge ligging, gezien vanuit Beneden-Mheer en de directe omgeving, maar ook door de in vergelijking met de overige bebouwing buitenproportionele massa. Tegelijkertijd is het hele gebouwencomplex een staalkaart van minstens vier eeuwen bouwen, waarmee het hele waarneembare scala aan gebouwen elders in het dorp qua tijd gevangen is.

Van de niet-wereldlijke gebouwen dient uiteraard de kerk genoemd te worden, en de grafkapel op het kerkhof, die weer de directe verbinding vormt met het kasteel.

Alle andere gebouwen in het onderzochte gebied zijn woonhuizen en boerderijen. Van die tweede categorie is het merendeel inmiddels buiten bedrijf, en vaak getransformeerd tot woning.

Figuur 3.11
Stallestraat 18/20

Zuid-Limburgse hoeven – In de boerderijen alsmede de voormalige boerderijen in Mheer herkennen we de verschillende stadia en ontwikkelingen die men bij boerenbedrijven in de geschiedenis van Zuid-Limburg doorgaans aantreft. Er is een evolutie te zien waarbij een woonhuis, meestal met de topgevel aan de straat gelegen, voorzien is van een of meer economiegebouwen. In het meest eenvoudige geval, een keuterij, zien we een bescheiden woonhuis met een bescheiden stalgedeelte. Wanneer daar geld voor was (en behoefte) breidde men het bedrijf uit met enkele gebouwen die uit puur economische motieven op een werkbare manier gegroepeerd werden. In de meeste gevallen was dit een haakse aanleg. De status van de bouwheer en splitsing door vererving droegen bij aan de veelheid van vormen die deze hoeven kenmerkt. De eenvoudige opzet kon uitgroeien tot een U-vorm en soms ook tot een gesloten boerderij, een carré. Maar evengoed kan bijvoorbeeld een L-vormige hoeve de indruk van een carréboerderij geven doordat de muur van een aanpalend pand een binnenplaats vormt. Vele variaties hierin zijn mogelijk (Stallestraat 18/20, Stallestraat 12/14 en Dorpsstraat 40/44) (figuur 3.11)

De oudst afleesbare sporen betreffen restanten van zeventiende eeuwse gebouwen, opgenomen in latere verbouwingen (Papenweg 7)(zie figuur 3.12)

Figuur 3.12
Papenweg 7, zeventiende eeuwse bouwsel,
opgenomen in de latere bebouwing.

In een enkel geval is het zeventiende eeuwse aanzien het resultaat van restauraties, waaraan ook Mheer vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw onderhevig was. (Schepenhuis, Dorpsstraat 40/42).

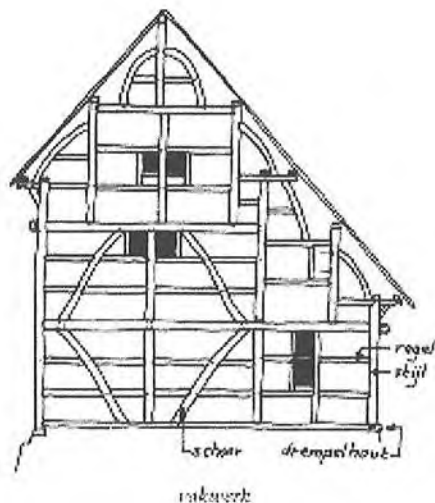

Figuur 3.11
Dorpsstraat 40/44, het Schepenhuis.

Restaureren kan het best terughoudend geschieden zodat de oorspronkelijke situatie hersteld wordt, met inachtneming van behoud van een maximum aan historische waardes en massa. Enkele panden, het Schepenhuis, en de woonhuizen Papenweg 3 en Duivenstraat 2 zijn op deze wijze gerestaureerd. Alle drie zijn vakwerkpanden, waarbij het skelet zijn functionele dragende krachten heeft behouden, en waarbij de ruimtelijke indeling bewaard is gebleven.

Vakwerk - Kijken we naar het algemene beeld dan zien we dat vakwerk een duidelijk stempel drukt op het beeld van Mheer, waarbij overigens vaak een combinatie plaatsvindt met gemetselde delen, in baksteen of natuursteen. Het wezenskenmerk van de landelijke bouwkunst is het gebruik van streekeigen bouwmaterialen, en daarmee gemiddeld

genomen een kleurenscale dat zich voegt in de kleuren van het omringende landschap. Dit geldt zeker voor Zuid-Limburg, waar verschillende natuurlijke bouwsteensoorten toegepast zijn. Naast de bekende mergelsoorten zijn dat veldkeien uit het alluvium van de Maas, en verweringsgesteenten als silex. Voor de niet gesedimenteerde grondstof leem gaat het verhaal ook op zolang het verwerkt wordt als stroleem. In gebakken toestand, zoals bij baksteen en dakpannen, treedt er door het bakken kleurverandering op. Daarnaast is hout, in onbeschilderde staat, een bescheiden maar bepalende kleurfactor. In vakwerkbouw, die feitelijk houtskeletbouw genoemd zou moeten worden, komen de meeste van de genoemde materialen bij elkaar, mede een reden waarom vakwerk zo vertrouwd aandoet in het landschappelijke beeld. Een andere reden ligt in de gebruikte maatvoering. Het traditionele huis, dat onderdeel kan zijn van een boerderij in elk stadium van evolutie, bestond uit vijf gebinten, die vier traveeën vormden. In zijn basale vorm een woning met een zomer- en een winterkamer. Op dit principe zijn alle vakwerkgebouwen gebaseerd.

Figuur 3.12

Schema van een vakwerkconstructie. (Bron: E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen*, Leiden, 1997)

Voor de gehele gemeente Margraten geldt dat de gebinten bestaan uit spanten die een gelijkaardige opzet vertonen. Tussen de verticale hoekstijlen, die vrijwel altijd afgeschoord zijn, en een middenstijl ligt een op die middenstijl rustende ankerbalk, die meteen de verdiepingshoogte aangeeft. De koppen van de hoekstijlen bepalen de hoogte van de langswanden. Wanneer een pand een volledige verdieping heeft, herhaalt zich het principe van de begane grond, met dien verstande dat de hoekstijlen dan doorlopen. In het andere geval staan op de ankerbalk licht naar binnen gerichte jukbenen, die een dekbalk dragen, waarop vervolgens de nokstijl staat die de hoogte van het dak bepaalt.

Jukbenen en nokstijl zijn meestal ook weer afgeschoord. Bij de beide topgevels wordt vervolgens een verstijving gerealiseerd door het aanbrengen van horizontale regels. Diezelfde regels verbinden verder de achter elkaar geplaatste spanten.

Deuren en ramen maken integraal onderdeel uit van het houtskelet. Voor economiegebouwen geldt in wezen hetzelfde verhaal. In alle gevallen gaat het om een bouwpakket, dat in de tijd voor Napoleon zelfs de status van roerend goed had, en daadwerkelijk bij verhuizing wel werd meegenomen. Dat kon ook goed, omdat vakwerk in feite niet meer vraagt dan een putfundering onder de stijlen. Zoals hierboven al vermeld zien we het vakwerk regelmatig gecombineerd met gemetselde delen in baksteen of natuursteen (Duivenstraat 2, Dorpsstraat 48).

De vele restauraties die vanaf de jaren 70 van de 20ste eeuw zijn uitgevoerd hebben het als traditioneel ervaren beeld van vakwerk danig overhoop gehaald. Lange tijd deed de gedachte opgeld dat vakwerk altijd witgesaust was. Een beeld dat gebaseerd was op een vervalperiode die in de tweede helft van de 19de eeuw zijn beslag kreeg. De eerste wijziging daarop ontstond in de jaren 20 van de 20ste eeuw, toen onder invloed van toerisme naar Duitsland schoorvoetend balken zwart gemaakt werden, met teer, dat later een funeste invloed zou blijken te hebben gehad op de kwaliteit van het hout. Toen vanaf 1975 een stroom restauraties op gang kwam bleek er geen eenduidig beeld te bestaan, en dus ook geen consistente opvatting over de wijze waarop restauraties uitgevoerd zouden moeten worden. Lange tijd gold dat de traditionele vulling van de vakken met vlechtwerk en stroleem achterhaald was. Dat had vooral te maken met het gegeven dat er geen bouwфysische data bekend waren. Het gevolg was het toepassen van steenachtige vullingen, van baksteen en gasbeton tot sandwichplaten van heraklit en tempex. In alle gevallen werd de vulling van een cementstuc voorzien, die vrijwel altijd gewit werd. Los van de bouwфysische bezwaren als starheid en slechte aansluiting op het houtwerk leverde dat een hard en glad oppervlak, dat hevig contrasteerde met de oorspronkelijke leemvullingen, die extra plastisch waren geworden door de vele lagen witkalk die er in de loop van de tijd opgesmeerd waren.

Op het moment dat na een lange en moeizame discussie de vlechtwerk wand met stroleem weer werd toegepast bleef de vraag leven of de zo ontstane vullingen hun leemkleur moesten behouden, of toch gewit moesten worden. Daar is nooit een duidelijke lijn in ontstaan. Parallel daaraan liep dan ook nog de discussie over het houtwerk. De straffe zwart-witcontrasten van gewitte vakken en geteerde balken werden wel verlaten, maar dan t.g.v. bruinig geschilderde balken, of toch weer gewit houtwerk.

Hoe amorf die discussie was kan niet beter geïllustreerd worden dan aan de hand van het voorbeeld Schepenhuis: Terwijl voor het woonhuis bij bouwhistorisch onderzoek (1976) kon worden vastgesteld dat de balken van het woonhuis in eerste instantie ten minste tot verdiepingshoogte met lamperoet grijs-zwart gemaakt waren, met vakken in leemkleur stond de RDMZ erop dat het geheel, 'conform de oeroude traditie' (sic), weer geheel wit werden gemaakt, terwijl de verbouwing tot woonhuis van het altijd naturelkleurig

gebleven bakhuis volgens voorschrift uitgevoerd moest worden in duidelijk zwart voor de balken en wit voor de vakken.

Uiteindelijk levert de veelheid aan oplossingen, met bovendien wisselende kwaliteit per project, een onduidelijk beeld op van vakwerk.

Figuur 3.13

Dorpsstraat 48, de muur aan de straat heeft een bakstenen, witgesausde, sokkel tot aan de eerste verdieping.

Het gebruik van baksteen, mergel en natuursteen - Naast het gebruik van vakwerk, al dan niet versteend, kent Mheer tal van voorbeelden van baksteenbouw, al dan niet in combinatie met mergel of andere natuursteen, met als meest markante gebouwen de pastorie en de kapelanie, en Duivenstraat 1.

Figuur 3.14 en 3.15

Het gebruik van natuursteen bij muren (Dorpsstraat 9) en sokkels van vakwerkpanden (Dorpsstraat 48)

Ook zien we bijvoorbeeld in Duivenstraat 12 en op de binnenplaats van Dorpsstraat 42 baksteen in combinatie met mergel. Toen baksteen nog een weinig gebruikt bouw materiaal was, en dus kostbaar, was het gebruik hiervan vrij beperkt. De combinatie met mergel kende naast een welstandsaspect dat bestond uit de gebruikte verschillend gekleurde materialen, ook een praktische reden. Mergel biedt bovendien de mogelijkheid

de ongelijksoortige baksteen bij het vermetselen te corrigeren. Bovendien leent het zich uitstekend voor sierwerk.

Daarnaast werd veelvuldig gebruik gemaakt van aan de oppervlakte, en dan met name in de aanpalende Voerstreek, voorkomende vuursteen, die gebruikt werd om er plinten en sokkels voor vakwerkconstructies mee te maken, maar incidenteel zelfs hele muren. Die laatste laten ook sporadisch toegepaste maaskeien zien.

*Figuur 3.16 en 3.17
Verschillende materialen en technieken: baksteen,
vakwerk en mergel (Stallestraat 34)*

Veel gebouwen van baksteen stammen uit de eerste helft van de twintigste eeuw, en laten een beeld zien van een naar de straat gericht huis met een gang in het midden en kamers aan weerszijden. Eenvoudige huizen die zich in het oorspronkelijke straatbeeld hebben gevoegd. Door panden aan de straatzijde uit te bouwen werd de relatie met de straat vaak nog directer. In het kielzog daarvan hoort het verstenen van vakwerk thuis, met als uiterste consequentie het vervangen van het vakwerk (Rondelenstraat 8a, Stallestraat 4). Het klassieke Limburgse fenomeen van het na erfdeling opdelen van boerderijen, waarbij de ene partij het woonhuis en de andere de parallel gelegen schuur en/of stallen kreeg, waarna beide boerderijen weer gecombineerd werden, heeft zich tot tegen de laatste wereldoorlog voorgedaan.

De rooilijn - Het onderzochte gebied kent vele inbreidingen. In de jaren dertig vond dit plaats in de vorm van zelfstandige woonhuizen met een specifiek eigen vormgeving, na de laatste wereldoorlog in de vorm van twee-onder-een-kappers, en vanaf de jaren zeventig in de vorm van tal van vaak solitaire woonhuizen. Al deze inbreidingen hebben allemaal het betrekkelijke nadeel dat de rooilijn hierbij terugligt ten opzichte van de oude rooilijn aan de straat. Het historische beeld is een gevarieerd straatbeeld van kavels met een bebouwing direct aan de straat, met zowel langs- als dwarskappen, binnenplaatsen en vrije tussenliggende kavels, meest in gebruik als huisweiden. Vooral vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw is de stedenbouwkundige visie in zwang die bepaalt dat invulling met bebouwing van vrije tussenliggende kavels alleen gerealiseerd mag worden als deze aanzienlijk terugligt van de bestaande rooilijn. Deze visie wijkt af van het traditionele groeiproces. De ommezwaai in het hanteren van de terugliggende rooilijn resulteerde in een vrij versnipperd beeld. De vroegere afwisseling (open-dicht) in de bebouwing is

gehandhaafd, maar door de terugliggende invulling van de kavels is de openbare ruimte amorf. De teruggelegen bouwblokken introduceren tevens een nieuw fenomeen: de voortuin, die eerder in dergelijke kernen niet voorkwam. De inrichting van deze voortuingebieden geeft een afwijkend karakter te zien.

Deze verandering van het straatbeeld kreeg een extra accent door de aanleg van de Mergellandroute, zeker op het moment dat daarvoor het straatprofiel van de Duivenstraat en de Dorpsstraat aanzienlijk verbreed werd. Daardoor werden glooiende taluds steil, en gevangen in een keermuur, zoals bij de monumentale kastanje rij aan de Duivenstraat en de bij de kapelanij aan de Dorpsstraat. Op andere plaatsen werden oorspronkelijk vrij steile taluds doorbroken. Vanaf dat moment gold de nieuwe straatbreedte als vertrekpunt voor het hanteren van de rooilijnregeling. Met andere woorden, het oorspronkelijke beeld van kort aan de Dorpsstraat gelegen huizen, die via het holle wegprofiel met elkaar communiceerden, wijzigde in een weinig harmonieus beeld aan weerszijden van een brede weg die de beide straatwanden van elkaar scheidde, en dat nog doet.

Opmerkelijk is dat het aloude straatprofiel op andere plaatsen (de Papenweg) aantal keren versmald werd toen, tot in de vroege twintigste eeuw, panden naar de straat toe uitgebreid werden met een uitbouw. (Papenweg 4 en 9).

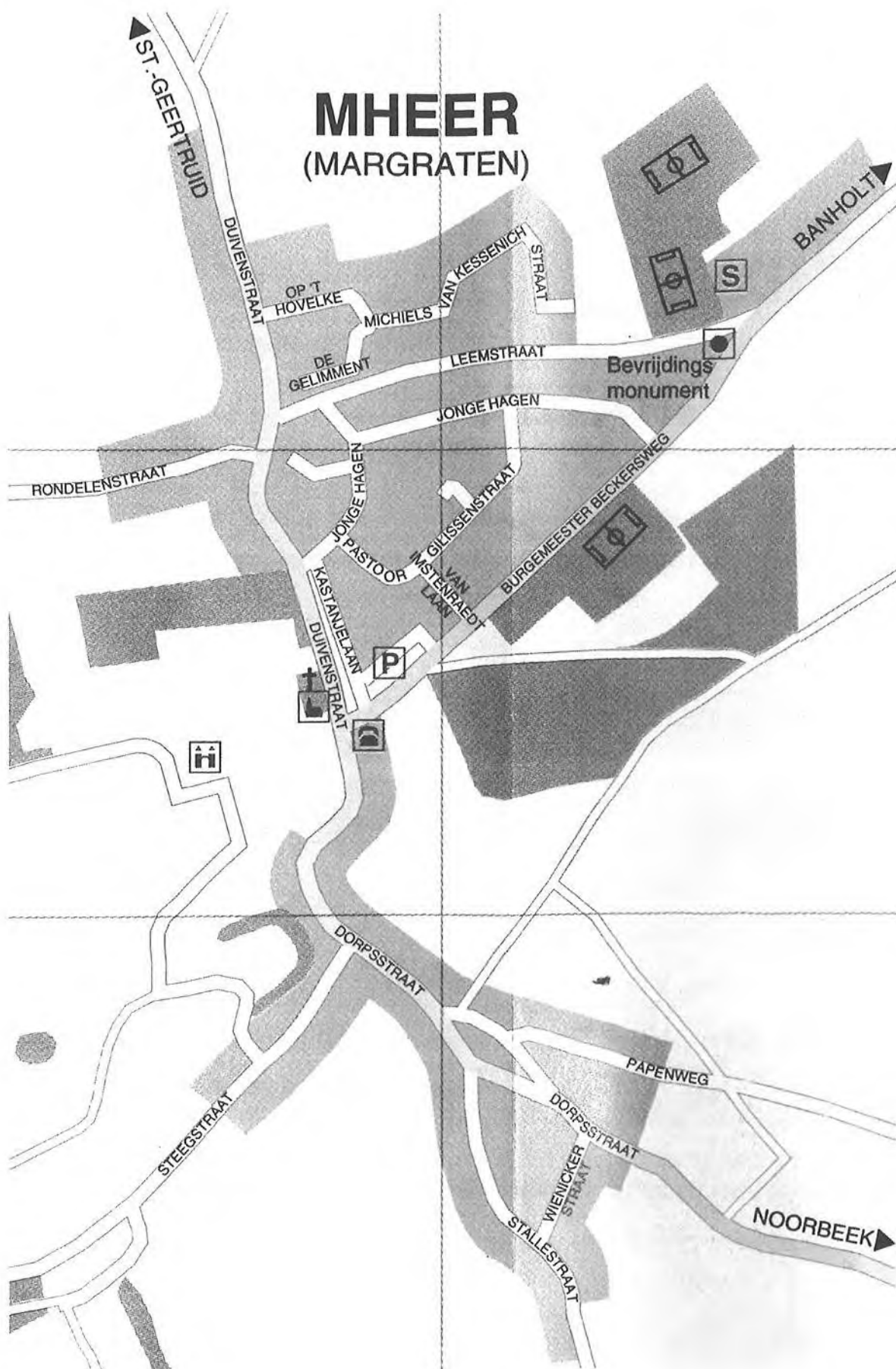
De recente ontwikkelingen - Vanaf het midden van de twintigste eeuw wordt het beeld in versnelde mate bepaald door het al genoemde restaureren van oudere panden, en – opmerkelijk - het opdelen van huizen. Zo kent Mheer op dit moment relatief veel huizen die uit appartementen bestaan, soms met een minimale omvang.

Een ander fenomeen is het verbouwen van stallen en schuren tot woning, dat zich aantoonbaar (Steegstraat 13) al in de negentiende eeuw voordeed. Recent is het een sterk om zich heen grijpend gegeven geworden. (Rondelenstraat 4, Duivenstraat 1a en 9bc).

Met het omvormen van schuren en stallen, waarbij ook aangebouwde delen worden opgetrokken, wordt een verdichting van de bebouwing gerealiseerd die deels een alternatief biedt voor de klassieke uitbreidingsplannen als Jonge Hagen en Hövelke. Het gaat veelal wel ten koste van de uitmonstering van de erven, waarvan vrijwel geen oorspronkelijke voorbeelden meer te vinden zijn. Het meest authentieke voorbeeld is Stallestraat 20. In schril contrast daarmee staan de vele verharde erven en opritten, die niet zelden het gebouw waar ze bij horen isoleren van de directe omgeving.

Deze verharding heeft tot gevolg dat er een scheiding plaatsvindt tussen publiek en privaat. Oorspronkelijk was er een natuurlijke overgang tussen deze verschillende gebieden hetgeen past in het landelijke dorpsbeeld van Mheer.

MHEER (MARGRATEN)

4 Historisch-planologische structuur Mheer

4.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk wordt in hoofdlijnen ingegaan op de ruimtelijke structuur van Mheer. Na een algemene en beknopte uiteenzetting wordt ingezoomd op een reeks historische kaartbeelden, die geeft in de historische gelaagdheid van Mheer in ruimtelijke zin. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een aanduiding van de bestaande hoofdkarakteristiek. De cultuurhistorische waardenkaart elders in dit rapport geeft samenvattend een overzicht met de aandachtspunten weer.

Figuur X

'Verzamelings-Kaart van het kadastrale parcellaire plan der gemeente Mheer', 23 juni 1834. Herkomst afbeelding: Rijksarchief in Limburg, Maastricht. Fotografie Karl Pesch, beeldredactie Monumentenhuis Limburg Roermond

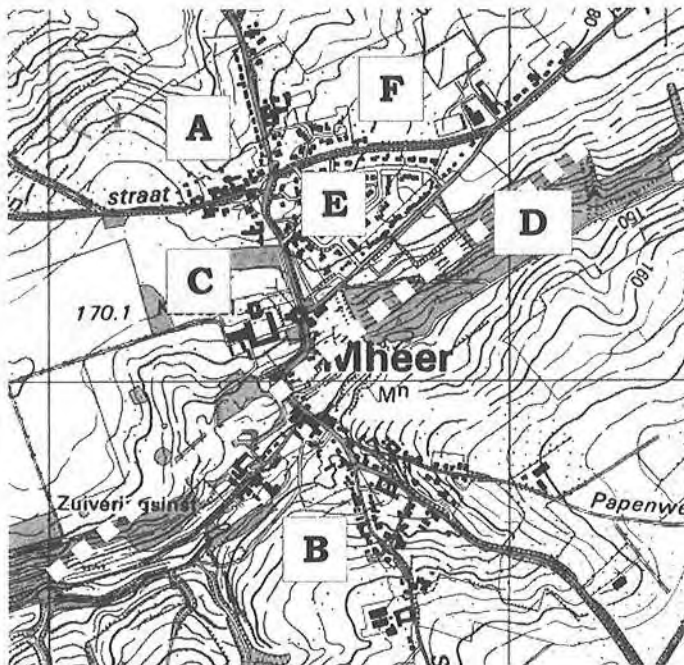
4.2 BESCHRIJVING VAN HET KERNGEBIED

Mheer in de gemeente Margraten is gesitueerd ten zuidoosten van het dorp Banholt en ten zuidwesten van de kern Sint Geertruid. In het zuidwesten wordt de begrenzing gevormd door de rijksgrens met België. De contouren van de kern zijn in sterke mate bepaald door de lintbebouwing en het nagenoeg rechtlijnige wegenpatroon. De hoofdader van dit patroon wordt gevormd door de Dorpsstraat-Duivenstraat.

Ter omschrijving van het kerngebied hanteert Monumentenhuis Limburg een methodiek van 'zachte' lijnen: dat wil zeggen dat er rekening gehouden moet worden met bufferzones en uitstralingseffecten. De oostelijke lijn van het gebied wordt gemarkeerd door het uitgestrekte areaal van het kasteel van Mheer. Aangezien dit laatste gebouw in het hart van het kerngebied ligt, vormt het door zijn ligging en omvang een toonaangevend oriëntatiepunt voor de ruimtelijke beleving van de kern Mheer. Ook de parochiekerk ligt in het brandpunt van de nederzetting met dwingende zichtlijnen. De

doorgaande weg Duivenstraat–Dorpsstraat vormt via kerk en kasteel de logistieke schakel tussen de componenten Boven-Mheer en Beneden-Mheer.

Wanneer men vanuit de entree in het noorden het gebied doorkruist, ervaart men ter hoogte van het knooppunt Duivenstraat, Rondelenstraat en Leemstraat het zwaartepunt van Boven-Mheer. Vanouds vormde het tracé van de Leemstraat–Rondelenstraat de doorgaande as van west naar oost op de rand van het plateau, hetgeen vandaag de dag nog altijd 'voelbaar' is. De aanpalende nieuwbouwwijkjes *op het Hövelke* en *Jonge Hagen* liggen grotendeels buiten het blikveld door hun verscholen positie achter groene coulissen. Wil men de zuidelijke uitloper van het kerngebied bereiken, de kern Beneden-Mheer, dan is dit mogelijk langs de Duivenstraat en de Dorpsstraat. Deze logistieke hoofdas gaat dwars dóór het gebied. Het licht meanderende tracé vertakt zich even ten zuiden van het beekje *d'r Laop* in drie afzonderlijke wegen: de Papenweg, de Stallestraat en de Dorpsstraat. Hier lag vanouds het zwaartepunt van de kern Beneden-Mheer, waarvan de thans nog bestaande dries getuigt. Het terreintje wijst door zijn driehoekige opzet op een oude herkomst. De waterloop *d'r Laop*, de knooppunten van Boven-Mheer en Beneden-Mheer en de historische wegenstructuur vormen de logistieke dragers van het kerngebied, waarlangs de verschillende ruimtelijke clusters zijn gegroepeerd.

Figuur X
Topografisch overzicht van het huidige Mheer. De witte stippellijn geeft de overgang weer tussen dal en plateau.

- A. Boven-Mheer
- B. Beneden-Mheer
- C. Kasteel
- D. Beboste steilrand
- E. Jonge Hagen
- F. Op het Hövelke

4.3 HISTORISCH-GEOGRAFISCH KADER: OCCUPATIEPATROON EN INFRASTRUCTUUR

Landschap — Het landschap van Mheer is opgedeeld in twee geomorfologische componenten: het laagterras van Beneden-Mheer in het zuiden en de plateaurand van Boven-Mheer in het noorden. Op het grondgebied van Mheer is van oudsher een belangrijk historisch-geografisch profiel te herkennen. De overgang van het dal naar het plateau vindt via een steile helling plaats. De steilste gedeelten van deze helling nabij de Burgemeester Beckersweg zijn in het verleden nooit in cultuur gebracht maar bleven tot op heden bedekt met hellingbos. Dit hellingbos vormt nog steeds de markante en duidelijk zichtbare overgang van dal naar plateau. Onder aan de helling, in de directe nabijheid van de splitsing Papenweg en Dorpsstraat bevindt zich het droogdal van *d'r Laop*, een insnijding parallel aan de plateaurand ten behoeve van de natuurlijke waterhuishouding.

Sociaal-maatschappelijke samenstelling en bebouwing — De belangrijkste agrarische stichtingen lagen in de hoge Middeleeuwen in de kern Boven-Mheer, parallel aan de as Rondelenstraat-Leemstraat. Deze zogenoemde *laathoven* waren onder andere gelieerd aan het kasteel van Mheer, dat op de rand van het plateau een belangrijke positie innam. De laathoven omvatten omvangrijke landbouwarealen, die zich uitstrekten over de hogere delen van het landschap richting de kern Sint Geertruid. De plateaurand zelf bleef nagenoeg onbebouwd: deze strategische toplocatie bleef tot in de negentiende eeuw voorbestemd aan de plaatselijke heer. De kleinere boerenbedrijven en keuterijen waren veelal gelegen in het lage deel van Mheer nabij de uitwaaiering van Dorpsstraat, Stallestraat en Papenweg. Ook de Steegstraat, parallel aan de waterloop, kende reeds vroeg een bewoningsconcentratie met bescheiden agrarische bedrijfjes. Vanaf de eerste helft van de negentiende eeuw vond in het kerndeel Beneden-Mheer een verdichting plaats, waarbij het wegenpatroon van holle wegen werd omzoomd door nieuwe lintbebouwing. Boven-Mheer kende pas een duidelijke verdichting in de twintigste eeuw.

Historische infrastructuur — De ouderdom van de dubbelkern Mheer laat zich aflezen uit de historische infrastructuur en het nederzettingspatroon. De basis van het wegenpatroon bestaat uit twee oude hoofdassen van west naar oost: één *op* het plateau en één *aan de rand* van het droogdal. Het tracé op het plateau vormt nog steeds de lineaire structuur van Boven-Mheer en bestaat uit de huidige Leemstraat en Rondelenstraat. De oost-westverbinding aan de rand van het stroomdal loopt ten zuiden van het kerndeel Beneden-Mheer en vormde tot in de achttiende eeuw de route tussen Luik en Aken. Vanuit 's-Gravenvoeren bereikte deze weg de Snauwenberg, om van hieruit via de huidige Koetsweg en Voerenstraat de richting naar Gulpen aan te houden. Tussen de beide oost-westverbindingen ontstond in de vroege Middeleeuwen om en nabij het versterkte *Stenen Huis* — het huidige kasteel — de dubbelkern Mheer. Vermoedelijk was een oude

wachtpost het uitgangspunt van deze samenstelling. De logistieke as van de dubbelkern werd gevormd door een verbindingsweg haaks op de plateaurand van noord naar zuid. Het oorspronkelijke noord-zuidtracé door de oude dorpskom ligt thans nog steeds verankerd in de Duivenstraat en Dorpsstraat. Infrastructuur en dispositie bevestigen de hoge ouderdom van Mheer: ligging en stratenpatroon vallen nagenoeg één op één samen met de middeleeuwse ontstaanssituatie en kunnen dan ook als ruimtelijke hoofddrager aangemerkt worden.

Agrarisch achterland — Naast de logistieke hoofdroutes van het kerngebied Mheer ontstonden in de loop van de tijd subsidiaire ontsluitingswegen richting de in cultuur gebrachte gronden in het dal. Voorbeelden hiervan zijn de Steegstraat, de Stallestraat en, in mindere mate, de Papenweg. Met name nabij de twee eerste routes werden grote ontginningsboerderijen gevestigd met uitgestrekte landbouwarealen. Zowel de Stallestraat als de Papenweg monden van oudsher uit in de oude doorgaande route van Luik naar Aken. Hoewel de Steegstraat niet rechtstreeks in verbinding staat met een belangrijke interlokale weg, vond ook hier een verdichting plaats van agrarische stichtingen. De route volgt nauwkeurig het verloop van de plateaurand in westelijke richting.

Kern van de halterstructuur — De samenstelling van de dubbelkern bracht eeuwenlang intensieve logistieke bewegingen met zich mee. Boeren moesten met hun vee vanuit het dal richting het plateau en andersom. Het versterkte huis van de plaatselijke heer op de plateaurand vormt het bindende snijpunt van deze halterstructuur, waarvan Boven-Mheer en Beneden-Mheer de uitlopers vormen. Door eeuwenlange bewegingstromen — mede vanwege de strategische positie van het kasteel — ontstond gaandeweg een insnijding in het landschap, waardoor de holle weg Duivenstraat-Dorpstraat werd gevormd. Nu maakt dit tracé deel uit van de Mergellandroute, waarvoor de weg is verbreed en geëgaliseerd. De oorspronkelijke structuur van de holle weg is daardoor onherkenbaar geworden. De dominante positie van het kasteel centraal in het kerngebied is ook optisch uitgedrukt in het landschap: de dubbelkern is via dwingende zichtlijnen verbonden met het versterkte huis en de nabijgelegen parochiekerk. Dit aspect geeft de centraal gelegen burcht tussen Boven-Mheer en Beneden-Mheer een bijzondere meerwaarde.

Figuur X
 Detail van de Kabinetskaart
 der Oostenrijkse
 Nederlanden, opgenomen op
 initiatief van graaf de
 Ferraris tussen 1771 en
 1778, onderdeel: Mheer en
 Banholt (kaartnummers 211).
 Duidelijk zichtbaar is het
 thans nog bestaande lineaire
 stratenpatroon met
 bebouwingsclusters ter
 hoogte van het knooppunt
 Duivenstraat en de
 samenkomst Dorpsstraat-
 Papenweg-Stallestraat

- A. Boven-Mheer
- B. Kasteel
- C. Beneden-Mheer
- D. Knooppunt Dorpsstraat

De kaartproductie van het gebied dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de Oostenrijkse Nederlanden omvatte werd door graaf de Ferraris met een aantal landmeters volledig in situ opgenomen en met de hand ingetekend. Ferraris gaf alle toenmalige wegen en voetpaden door middel van een zwarte stippellijn weer. De gemetselde structuren zijn rood, terwijl houten objecten zwart zijn afgebeeld. Bossen met hoogstammig hout zijn onderscheiden van jong hout door middel van rondere en minder dichte tekens. De dennenbossen kregen daarentegen een gele achtergrond. Graaf de Ferraris karteerde omstreeks 1775 de contreien van Mheer en Banholt.

Historisch wegennet— De kaart van Mheer uit 1771–1778 maakt duidelijk dat het thans nog bestaande lineaire wegenpatroon in de achttiende eeuw grotendeels was vastgelegd. De bewoningsconcentraties van Boven-Mheer en Beneden-Mheer zijn duidelijk te onderscheiden, evenals het schematische verkavelingspatroon in de nabijheid van de huizen en boerderijen. De kaart laat zien dat het zwaartepunt van de bebouwing omstreeks het derde kwart van de achttiende eeuw lag in het dal aan de voet van het plateau. De driessamenstelling van Beneden-Mheer kende een andere hiërarchie in het

wegennet dan vandaag de dag: De Dorpsstraat was een aftakking van de Papenweg. In de huidige hoofdwegenstructuur is deze situatie omgekeerd.

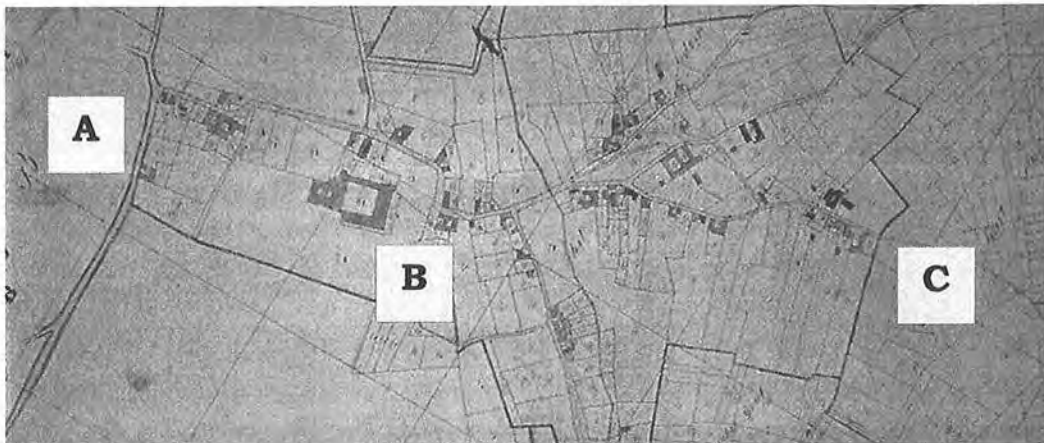

Figuur X
Militaire topografie: de
Manuscriptkaart van Maastricht,
Margraten en omgeving in het begin
van de negentiende eeuw
(*Topographie des Départements
réunis de la Rive gauche de Rhin*,
voltooid onder leiding van J.J.
Tranchot, voltooid onder leiding van
Friedrich Karl Ferdinand Freiherr
von Müffling), kaart 83-84, 1803-
1820

Ingenieur-geograaf en kolonel Jean Joseph Tranchot (1752-1815) heeft het gebied in de omgeving van Mheer 1805 en 1806 opgemeten en in kaart gebracht ten behoeve van strategische doeleinden. In 1803 startte hij de kartering van het door de Franse legers bezette Rijnland dat voor de voltooiing van de veldopname werd overgedragen aan het Koninkrijk Pruisen. Hij gaf niet alleen het stratenpatroon weer maar ook het bodemgebruik en de hoogteverschillen.

Historisch groen — Hoewel vroeg negentiende-eeuwse kaarten in het algemeen geen eenduidige informatie verschaffen omtrent de samenstelling van het historische groen, vormt de kaart van het kerngebied uit 1805–1806 wel een aanzet in deze richting. Anders dan in onze tijd bestond de erfbepanting tot en met de eerste helft van de twintigste eeuw uit een sobere, betrekkelijk soortenarme, maar vooral voor de mens nuttige verzameling boomsoorten, struiken en moestuingewassen. Siertuinen in een agrarisch-landschappelijke context waren in de negentiende eeuw een onbekend fenomeen. Het grondgebruik nabij de diverse bebouwingsconcentraties richtte zich met name op kleinschalige teelt van tuinvruchten. In de lijnvormige struiklaagbepanting — haagstructuren —, overheerste vermoedelijk stekelig en gemakkelijk snoeibaar hout, dat passerende veekuddes buiten het erf moest houden. De aanwezigheid van fruit gedurende de negentiende en twintigste eeuw

biedt enig zicht op de floristische samenstelling van de boomlaag. Knotessen waren in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw algemeen in het Heuvelland, zo ook in Mheer. De es was bij uitstek een *boerengerief-boom*. De kruidlaag van de vegetatie rond de boerderijen, voor zover niet deeluitmakend van de huisweide of de directe omgeving van huis en bedrijfsgebouw, bestond uit plantensoorten die vooral voor menselijke consumptie geschikt waren: koolsoorten, knollen en peulvruchten. De *koolhof* was omsloten om het klein- en grootvee te weren en een microkosmos te creëren. Fruitboomgaarden, erfomrandingen en overige groenstructuren zijn op de Tranchotkaart van Mheer duidelijk te onderscheiden. Met name de kern Boven-Mheer kende in de eerste helft van de negentiende eeuw grote aaneengesloten erven nabij de boerderijen en woonhuizen.

Figuur X

Kadastraal minuutplan van Mheer (1834) met parcellering, bebouwingsstructuur en waterlossingen. A. Boven-Mheer, B. Kasteel met kerk en C. Beneden-Mheer

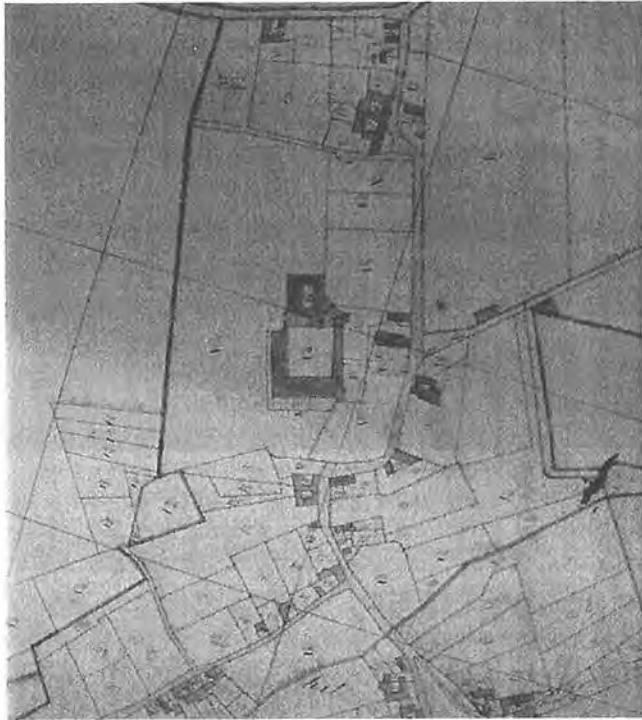
Bebouwing: rood

Kerkelijke gebouwen: blauw

Open water: groenblauw

Herkomst afbeelding: Rijksarchief in Limburg Maastricht

Als direct gevolg van de invoering van het kadaster in Nederland in de eerste decennia van de negentiende eeuw werd Mheer in 1834 nauwkeurig door géomètre de 1re classe J.J. Cremers in kaart gebracht. Kadastrale inmetingen uit de periode kort na het Ancien Regime kunnen worden opgevoerd als de meest betrouwbare historische bronnen ten aanzien van bodem- en ruimtegebruik, omdat zij in de meeste gevallen informatie opleveren die teruggaat tot het tijdvak waarin het cultuurlandschap werd gevormd. Vanwege de nauwkeurige gegevens op schaal leent het minuutplan zich uitstekend als onderlegger voor de moderne kadastrale ondergrond.

Figuur X
Mheer conform het
kadastrale minuutplan van
1834: Dorpsstraat en
Duivenstraat. Herkomst
afbeelding: Rijksarchief in
Limburg, Maastricht

Kavelstructuur — Anders dan vroeg negentiende-eeuwse topografische kaarten, die informatie verschaffen over het grondgebruikspatroon, zijn kadastrale minuutplannen met name van belang voor een inzicht in de parcellering en de eigendomsverhoudingen. Zeer intensief bodemgebruik gedurende eeuwen heeft in de meeste gevallen geleid tot een sterke versnippering binnen de kavelstructuur. Jongere ontginningen worden in het algemeen gekenschetst door grote aaneengesloten arealen. De oorspronkelijke negentiende-eeuwse verkaveling van Mheer heeft volgens de kadastrale minuut een tweeledig karakter: enerzijds kent het kerndeel Boven-Mheer een heldere structuur van breed uitgemeten kavels, terwijl anderzijds Beneden-Mheer een min of meer diffuus beeld weergeeft van een ingewikkeld en kleinschalig eigendomspatroon. Deze tweeledigheid gaat naar alle waarschijnlijkheid terug op een afzonderlijke ontstaansgeschiedenis, waarbij de ontginningen van Beneden-Mheer als de oudste stichtingen aangemerkt kunnen worden.

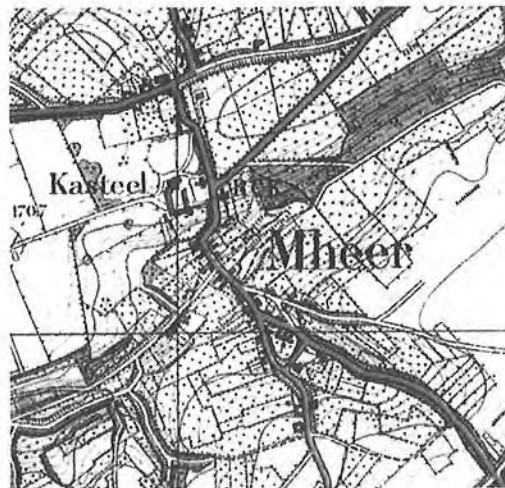
Water — Geen vestiging zonder water. Zo ook in Mheer, waar het stroompje *d'r Laop* als belangrijke component binnen de ruimtelijke structuur aangemerkt kan worden. Deze waterloop stroomt van oudsher aan de voet van het plateau, op de scheidslijn van de beide kerndelen Boven- en Beneden-Mheer. Om en nabij het snijpunt van water en weg,

ter hoogte van de samenkomst van Dorpsstraat en Papenweg, lag volgens de kadastrale minuut van Mheer het fundament van de nederzetting. Hier was de bebouwingsconcentratie het hoogst. Ook kende Mheer diverse poelen en 'koelen', zoals negentiende-eeuwse kaarten laat zien. Zo bevonden zich waterpoelen aan de Burgemeester Beckersweg, aan de Duivenstraat en aan de Stallestraat. Deze waterplassen waren onder andere in gebruik als brandkuil wanneer er in het dorp brand uitbrak bij één van de kwetsbare boerderijen. Verder werden de waterplassen gebruikt als drinkplaats voor het vee. De waterpoelen waren van oudsher belangrijke locaties in de kern waar de veekuddes bij elkaar werden gedreven. vanaf hier startte de dagelijkse heerdgang richting de weilanden. Voor de waterconsumptie van de inwoners stonden de beide dorpsputten op de knooppunten ter beschikking.

Figuur X

Detailopname Mheer volgens "Grote Historische Provincieatlas van Limburg, 1837-1844", uitgeverij Wolters-Noordhoff, Groningen 1992.

Figuur X

Topografische kaart van Mheer, circa 1890. Herkomst afbeelding: Grote Provincieatlas van Limburg, Robas Atlasproducties 1989

4.4 RECAPITULATIE: DE BEELDKWALITEIT VAN DE BESTAANDE RUIMTELIJKE ORDENING

In deze recapitulatie brengen we de hiervoor geschetste thematische lijnen bij elkaar in de vier hoofdsegmenten van het kerngebied Mheer. Hierdoor ontstaat een indruk van de beeldkwaliteit vanuit cultuurhistorisch en cartografisch perspectief.

Ruimtelijke structuur

In het algemeen kan de ruimtelijke structuur van het kerngebied Mheer worden beschreven door de samenhang tussen bouwmassa's, infrastructuur, ecologische elementen en open ruimte te kenschetsen. De ruimtelijke structuur van Mheer is in belangrijke mate bepaald door de in de voorgaande paragraaf geschetste componenten. Zoals in vrijwel elke (historische) kern hebben vooral ingrepen in de tweede helft van de twintigste eeuw grote invloed gehad op het karakter van de ruimtelijke structuur, waarbij met name de uitbreidingen *Jonge Hagen* en *Hövelke* genoemd moeten worden. De authentieke samenhang van het kerngebied en zijn directe omgeving is vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw plaatselijk verstoord. Vanuit toenmalige planologische opvattingen werd de noodzaak van aansluiting van nieuwe — projectmatige — invullingen op de bestaande structuur immers niet onderkend. Dit heeft geresulteerd in onsamenhangende uit- en inbreidingen temidden en aan de rand van de historische bebouwing. In overeenstemming met de bouwrends van de jaren zeventig, tachtig en negentig kregen delen van met name de Duivenstraat en Burgemeester Beckersweg een nieuwe samenstelling. Doordat deze ontwikkeling in hoofdzaak geconcentreerd was en bleef in de kern Boven-Mheer (*Jonge Hagen* en *Hövelke*), is de historische kern van Beneden-Mheer nagenoeg 'buiten schot gebleven'. In dit laaggelegen deel van het dorp hebben vooral perceelsgewijze inbreidingen plaatsgevonden.

Boven-Mheer — Het tracé van de Duivenstraat-Dorpsstraat vormt de historische ontsluiting tussen Boven-Mheer en Beneden-Mheer. De huidige Mergellandroute valt één op één samen met deze structuur. Komend vanuit Sint Geertruid zorgen de bebouwingslinten aan weerszijden van de Duivenstraat voor een redelijk evenwichtig beeld. Ter hoogte van de Dorpsput op de splitsing Duivenstraat-Rondelenstraat-Leemstraat onderscheidt de bebouwing zich in compacte vakwerkstructuren op smalle percelen in combinatie met voormalige boerderijen op ruime erven. Dit patroon wordt aan de noordzijde van de Rondelenstraat gecontinueerd. De bebouwing is hier voor een belangrijk deel in de rooilijn geplaatst, waardoor dit deel Boven-Mheer een zeer compact karakter heeft. Hoewel de Rondelenstraat en het noordelijke deel van de Duivenstraat de grootste bebouwingsdichtheid kennen, wordt het zwaartepunt van Boven-Mheer gevormd door een aantal grotere complexen aan het brede straatprofiel van de Duivenstraat ten zuiden van de Dorpsput. Door een tracéwijziging ten behoeve van de Mergellandroute in

de jaren zeventig van de twintigste eeuw is op deze plek de huidige, pleinachtige opzet met boomgroep ontstaan. De Leemstraat wordt aan weerszijden geflankeerd door een groene wal, die de buffer vormt tussen het wegtracé en de nieuwe uitbreidingslocaties *Hövelke* en *Jonge Hagen*. Het oorspronkelijke karakter van de holle weg is hierdoor behouden gebleven. Deze groene buffer wordt aan de oostzijde van de Duivenstraat gecontinueerd, tussen het knooppunt Leemstraat–Duivenstraat en de ommuring van het kasteel van Mheer. Ook de uitloper van de Rondelenstraat kent nog grotendeels de structuur van een holle weg. De restanten van hoogstamboomgaarden achter de Rondelenstraat en aan de Duivenstraat hebben een hoge belevingswaarde en leggen een fysieke relatie tussen landschap en bebouwing.

Koppeling Boven-Mheer en Beneden-Mheer— Ter hoogte van de parochiekerk en het kasteel van Mheer gaat de Duivenstraat over in de Dorpsstraat. Vóór de realisatie van de wijk Jonge Hagen was deze route een smalle, nagenoeg onbebouwde navelstreng tussen de beide kerndelen. Aan de westzijde vormt de ommuring van het kasteelareaal een strakke belijning die de Duivenstraat markeert. Aan de oostzijde geven zeven monumentale kastanjebomen de oorspronkelijke hoogte van de holle weg aan, waarbij het hoogteverschil met het straatniveau door opgaand muurwerk wordt overbrugd. Hierachter bevinden zich een aantal vrijstaande woningen en een parkeerterreintje van de wijk Jonge Hagen. De hoogopgaande boompartijen achter de kasteelmuur en de monumentale kastanjes bepalen het beeld vanuit Boven-Mheer richting Beneden-Mheer; het gebied tussen 'pleintje' met Dorpsput en kasteel kent daardoor een uitermate groen karakter. Kasteel, kerk en parochiekerkhof nemen als bindende schakel tussen de beide kerndelen een prominente plaats in.

Beneden-Mheer— De ruimtelijke structuur van Beneden-Mheer laat zich kenschetsen door een uitwaaiering van het stratenpatroon. Vanaf de steilrand maakt de Dorpsstraat twee scherpe bochten, om zich vervolgens tweemaal te vertakken met respectievelijk de Papenweg en de Stallestraat. Anders dan in Boven-Mheer, waar de hoofdstructuur van het logistieke patroon wordt gevormd door een kruispunt van twee wegen, omvat het wegennet van Beneden-Mheer een 'aderstelsel' waarvan de Dorpsstraat de aorta vormt. Deze hoofdader is een insnijding in het landschap. De Stallestraat en de Papenweg volgen daarentegen het opgaande verloop van de heuvelrug. Hier is tevens sprake van de hoogste bebouwingsintensiteit. De Stallestraat vormt tezamen met de Wienickerstraat de uitloper in zuidwestelijke richting. Deze structuur met een verdichte concentratie van historische boerderijen en naoorlogse woningen kan kleinschalig worden genoemd. De maatbeleving wordt bepaald door het ritme van de diverse oude en jongere objecten, waarbij oorspronkelijke erven nog afleesbaar zijn. Aan weerszijden van de Stallestraat heeft een verdichting plaatsgevonden in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw. Aan de Papenweg heeft eveneens een verdichting plaatsgevonden. Laan- en

erfbeplanting met opgaand hout verlenen aan het buurtje momenteel een intiem karakter met een bijzonder cachet.

Groenstructuur en landschappelijke elementen

Behalve zijn belangrijke ecologische functie is groen in Mheer mede van belang vanwege het sfeerbepalende en ruimtelijk-structurerende karakter. Naast de open arealen op het plateau, achter het kasteel en ten zuidwesten van het droogdal kent het onderzoeksgebied een aantal gebieden met een sterke groene identiteit. Deze zones, bestaande uit opgaand hout en struweel, zijn met name gesitueerd op de steilrand: de overgang van plateau naar dal. De beboste helling ten zuiden van de Burgemeester Beckersweg is hiervan het belangrijkste voorbeeld. Enkele groene incidenten bevinden zich in de nabijheid van monumentale boerderijen, met name in Beneden-Mheer. Voorts zijn groene erfomrandingen en hagen nabij particuliere woonhuizen karakteristiek. Hoewel nabij de bebouwingslinten en -clusters een ruime hoeveelheid bomen en haagstructuren aanwezig is, kent het tracé van de Dorpsstraat tussen de Burgemeester Beckersweg en de Papenweg nauwelijks omvangrijke groenconcentraties. Hier overheerst het open karakter met een wijds uitzicht over de bouw- en graslanden, met name op het hellingvlak. Het brede profiel van de Dorpsstraat ten zuiden van de Smitsweg is homogeen en representatief beplant met bomen en struiken. De aanplant nabij de Stallestraat kent een divers samengesteld aantal bomen met een grote ruimtelijk-structurerende werking. Hagen en gesnoeide vormen van respectabele ouderdom hebben in dit areaal een duidelijk afbakenende functie. De woonconcentraties nabij de Papenweg en de Smitsweg hebben naar verhouding een grote hoeveelheid zichtbare particuliere tuinen. Plaatselijk zijn delen van wegen voorzien van een bomenrij of een incidentele boom die gezamenlijk een sterk ruimtelijk ritme vormen.

Conclusie

Uit het voorgaande hoofdstuk is gebleken dat Mheer in zijn huidige samenstelling een weelde aan historisch verankerde relictten en patronen heeft waarop een hedendaags ruimtelijk beleid geënt kan worden. Bij de waardenstelling in hoofdstuk 5 en het overzicht van waardenbepalende hoofdthema's worden deze systematisch voor het voetlicht geplaatst.

5 Conclusie met waardenstelling en aanbevelingen

5.1 Toets van de criteria: ruimtelijke of structurele samenhang, schoonheid, betekenis voor de wetenschap en cultuurhistorische waarde

Met het oog op de mogelijke aanwijzing van de kern Mheer tot beschermd dorpsgezicht komen in de hiernavolgende toets de vier hoofdcriteria, te weten "*schoonheid*", "*betekenis voor de wetenschap*", "*cultuurhistorische waarde*" en "*ruimtelijke of structurele samenhang*" aan de orde.¹ Deze kapitale maten zijn door de rijksoverheid in de wet vastgelegd om het "*algemene belang*" van het Nederlandse cultuurofgoed te kunnen beoordelen en, naar gelang de uitkomst, te beschermen. In de onderhavige waardenstelling vindt men terug welke nu precies de kwaliteiten zijn die een bescherming rechtvaardigen.

De onderhavige waardenstelling is primair bedoeld als instrument in de verschillende besluitvormingsprocessen. Wanneer immers de voormelde hoofdcriteria de basis hebben gevormd voor bescherming, dienen zij navenant getoetst te worden op het moment dat de overheid de besluitvorming start ten behoeve van een concreet plan voor de aanpak van een beschermd object of gezicht. Integratie van de waardenstelling in dit proces leidt tot optimale besluitvorming.

Criterium	Waardering	Score
1 Ruimtelijke en structurele samenhang		
Geomorfologie	De dubbelkern Mheer ligt exact op de scheidslijn van plateau en dal. De kern is derhalve uit twee componenten opgebouwd, te weten Boven-Mheer en Beneden-Mheer. Het centraal gelegen kasteel met parochiekerk vormt de bindende schakel tussen de beide kerndelen. Hieruit blijkt dat er sprake is van een bewuste, door het landschap gedicteerde, planologie.	++
	Het occupatiepatroon van Mheer is tweeledig: Beneden-Mheer is gevormd rond een dries nabij het droogdal van d'r Loap. Het water is elementair binnen de structuur van de nederzetting. Boven-Mheer is daarentegen ontstaan rondom het kruispunt van twee belangrijke doorgaande wegen. Beide vormbepalende patronen liggen nog steeds in de huidige structuur verankerd.	++

¹ Artikel 1 lid b sub 1 en lid f van de Monumentenwet 1988.

Criterium	Waardering	Score
... Vervolg ruimtelijke en structurele samenhang		
Waterhuishouding	De hiervoor gekenschetste geomorfologische opbouw van Mheer schiep in het verleden voorwaarden voor de waterhuishouding. Op het snijvlak van dal en plateau zorgde het beekdal van <i>d'r Laop</i> voor de natuurlijke afwatering van het gebied. De stroom vormt tevens de fysieke scheiding tussen Boven-Mheer en Beneden-Mheer.	+
Historisch-geografische waarden	Het versterkte huis van de plaatselijke heer op de plateaurand vormt het bindende snijpunt van een halterstructuur, waarvan Boven-Mheer en Beneden-Mheer de uitlopers vormen. Door eeuwenlange bewegingstromen — mede vanwege de strategische positie van het kasteel — ontstond gaandeweg een insnijding in het landschap, waardoor de (voormalige holle) weg Duivenstraat-Dorpsstraat werd gevormd	+
	De structuur van Mheer, bestaande uit wegennet, boerenerven, groenelementen en akkers, zoals deze vandaag de dag nog waarneembaar is, kan herleid worden tot de kaarten de graaf de Ferraris (circa 1775) en Tranchot (1805-1806). Dit wil zeggen dat de cartografische geschiedenis van het gebied in het landschap gematerialiseerd aanwezig is.	+
	De ruimtelijke structuur kent een onderscheid tussen lint- en clusterbebouwing enerzijds (Boven-Mheer) en lint- en driesbebouwing anderzijds (Beneden-Mheer).	+

Ruimtelijke, solitaire, scheidende en bindende elementen	De dubbelkern Mheer toont een aantal ruimtelijke segmenten die de hoofdkarakteristiek van het dorp bepalen. De belangrijkste ruimtelijke segmenten zijn: ↳ Knooppunt in Boven-Mheer (Leemstraat, Rondelenstraat en Duivenstraat) ↳ Lintstructuren langs de Duivenstraat, Rondelenstraat en Leemstraat ↳ Meanderende navelstreng Duivenstraat-Dorpsstraat met kasteel en parochiekerk als bindend snijpunt tussen de beide kerndelen ↳ Aorta Dorpsstraat met vertakkingen in Beneden-Mheer ↳ Geschakelde clusterstructuren langs de Steegstraat, Stallestraat en Papenweg. De kenmerkende lintstructuren die ook in Mheer bestaan verwijzen direct naar de ontginningsstructuur, zeker in gebieden die heuvelachtig zijn. De wegen waarlangs de huizen en boerderijen liggen zijn de ontsluitingswegen naar de landbouwgebieden buiten de bebouwde kom, terwijl de huisgebonden percelen uiteraard direct achter de bebouwing liggen. De ligging t.o.v. de straat en de diepte van de percelen zijn inherent aan de gemiddelde kavelbreedte, die weer gerelateerd is aan de infrastructurele voorziening. Vandaar uiteindelijk vaak de relatieve dichtheid in de bebouwing. Die dichtheid is weer beeldbepalend, temeer daar de gevels meestal direct aan de straat grenzen. Doorbreking van dat patroon door nieuwbouw, met name in de jaren 60 t/m 80 van de 20ste eeuw, zouden geen afbreuk moeten doen aan dat beeld vanwege de teruggeplaatste ligging, ware het niet dat de voortuinen vaak, al dan niet na doorbreking van het voorheen glooiende talud, een duidelijke markering opleveren, waardoor een vrij zwaar contrast ontstaan is.	+
	In de voornoemde ruimtelijke segmenten zijn de groenstructuren inbegrepen. Daarnaast zijn er clusters groen met de volgende karakteristiek: ↳ Scheidend: hagen, laan- en bermbeplanting als begrenzing en windvangers ↳ Huisweiden met een enkele restant van een hoogstamboomgaard	++

<i>Criterium</i>	<i>Waardering</i>	<i>Score</i>
... Vervolg ruimtelijke en structurele samenhang		
Grootschalige ingrepen historisch-planologische structuur	De belangrijkste ingreep in de historische planologische structuur vormt de aanleg van de Mergellandroute, waarbij het steile, smalle en bochtige wegprofiel van de Duivenstraat-Dorpsstraat werd omgevormd tot een glooiende, lichtmeanderende asfaltstreep. Dit was het resultaat van de sterke toename van de mobiliteit die na de Tweede Wereldoorlog grootschalige vormen aannam. De toenemende verkeersdruk ging gepaard met een ontsluiting van het tot dan toe moeilijk bereikbare Heuvelland.	-
	De naoorlogse nieuwbouwwijken in Boven-Mheer zijn planmatig opgezet in het gebied om en nabij de Burgemeester Beckersweg en de Leemstraat. Hoewel deze uitbreidingen van grote invloed zijn geweest op het aanpalende landschap, bleef het effect op de intieme sfeer van Boven-Mheer beperkt. Groene coulissen vormen hier natuurlijke buffers, waardoor een evenwichtige overgang van fijnkorrelig 'oud' naar grootschalig 'nieuw' plaatsvindt.	+
2 Schoonheid		
Toenmalige esthetica	Enkele panden, onder andere Dorpsstraat 12 en Dorpsstraat 38, zijn tegen het einde van de negentiende eeuw verfraaid met stucwerk. Men bepleisterde de gevel en trok voegen om de indruk te wekken dat de muur een natuurstenen bekleding bezat. Dit effect werd versterkt door de grofkorrelige rusticablokken. De raamomlijstingen suggereren eveneens natuursteen en zijn aan de onderzijde voorzien van decoratieve elementen, zowel grillig als classicistisch van vorm. Door een gebouw op deze manier te verfraaien wilde men een 'deftige' uitstraling bereiken. Dit stucwerk werd voorzien van een witte sauslaag.	+
Hedendaagse esthetica	Het aanzien van de historische panden in het projectgebied getuigt van een traditionele vormtaal bestaande uit elementen die men kan plaatsen onder de noemer 'boerenesthetica': gemetselde baksteenfriezen en muizentandlijsten, smeedijzeren ankers (soms vervangen door negentiende eeuwse sierankers) in rustiek gemetselde muren, bepleisterde plinten, uitkragende schoorstenen, ingevlochten schermgevels en fraai gemetselde schouderstukken van de kopse gevel. Wat betreft het kleurengamma van de afwerkingen doet zich de traditionele combinatie zwart-wit voor het vakwerk voor, in de meeste gevallen gecombineerd met groene luiken.	++

Criterium	Waardering	Score
... Vervolg schoonheid		
Hedendaagse esthetica	In hedendaagse ogen maakt Mheer een schilderachtige indruk: dit betekent dat een aangenaam beeld ontstaat door variatie, beweging, detaillering en hier en daar een verrassende solitaire toets. Het gebied geeft de wandelaar een steeds wisselende ervaring door de lome bochten en krommingen van de wegen die op een aantal plaatsen eindigen bij of ontspringen aan knooppunt of een boerderij. De bebouwing en het uitzicht over het landschap benadrukken de eenvoudige rurale sfeer die vanuit de hedendaagse beleving hoog wordt gewaardeerd. Het materiaalgebruik en de kleuren illustreren de landelijke sfeer die gebied uitademt. Het gebruik van vakwerk, pleisterwerk en dakpannen in rode en grijze tinten en de eenvoudige vormtaal geeft blijk van bescheiden esthetische intenties die echter strikt binnen het stramen van de doelmatige opzet van de agrarisch-ambachtelijke samenleving werden gehouden.	++
	Het landschappelijke karakter van de verschillende groenelementen leidt eveneens tot een hoge belevingswaarde: de omzoomde hoofdader, de met hagen afgezette percelen, de restanten van hoogstamboomgaarden en de groene oase rondom het kasteel getuigen stuk voor stuk van groengebruik waarbij het nuttige met het aangename verenigd werd.	+
	Naoorlogse inbreidingen tussen de bestaande bebouwing — met name in Beneden-Mheer — worden gekenmerkt door een afwijkende rooijlijn. Door nieuwe voorschriften ontstond toen een tot dan toe onbekend fenomeen in Mheer: het voortuintje. In de toenmalige esthetica werd dit hoog gewaardeerd hoewel deze structuur niet harmonieus aansloot bij de aanwezige bebouwing. Een jongere variant op het inbreiden vindt plaats door het inbrengen van woonfuncties in bijgebouwen, dan wel door het opsplitsen van bestaande panden. Dat vergt meteen het aanbrengen van deur- en raamopeningen in voordien gesloten zijgevels. Onvermijdelijk, maar wel met een groot gevolg voor het tot dan bestaande beeld. De vorm, materialisering, detaillering en kleur bepalen in hoge mate of die ingrepen storend zijn. Daar staat tegenover dat in het verleden dit soort wijzigingen veelvuldig voorkwam, maar ook in omgekeerde zin. Zo is de linker zijgevel van Dorpstraat 48 de oorspronkelijke ingangsgevel, die echter t.g.v. het bouwen van het links ernaast gelegen pand vrijwel geheel dichtgezet is. Het is zeer aannemelijk dat hier sprake is van een 'omspanning' t.g.v. erfdeling.	+/-

	Helaas is het intieme karakter van Mheer door de ontsluiting die men nodig achtte in de jaren zeventig aangetast. De Mergellandroute heeft de beslotenheid die het dorp zo bijzonder maakt voor een belangrijk deel doorbroken. De verkeersader loopt midden door het dorp en wordt door bewoners betiteld als 'racebaan'.	---
3 Betekenis voor de wetenschap		
Zeldzaamheid en gaafheid	De huidige rijke gelaagdheid in de samenstelling van landschap, waterhuishouding, groenelementen en bebouwing, getuigt van gaafheid en zeldzaamheid in zoverre dat nagenoeg iedere periode — in de zin van opeenvolgende generaties — haar sporen heeft kunnen achterlaten waarbij de erfenis van voorgaande ontwikkelingen gerespecteerd is: er ligt een nagenoeg complete doorsnede van de Middeleeuwen tot heden in het materiele archief van het landschap opgeslagen.	+

Criterium	Waardering	Score
4 Cultuurhistorische waarden		
Agrarisch-historisch en volkskundig	Enkele hoeves kunnen gerekend worden tot de dwarshuisgroep, waartoe ondermeer de langgevelboerderij behoort. Een type dat zich kenmerkte door een hoofdvolume waarbij de ruimten dwars geplaatst zijn op de lengterichting en niet met elkaar verbonden worden door één gemeenschappelijke gang. Van oorsprong is de grote aaneengesloten ruimte ingedeeld in een woonhuis en een bedrijfsgedeelte, bestaande uit de potstal en de schuur. Dit type was makkelijk uit te breiden tot een L- en U-vorm — en vervolgens tot een carré — terwijl de ruimten onderling inwisselbaar waren. In Mheer komen zowel langgevelstructuren, L-vormen en carrés voor.	+
	De oorspronkelijke negentiende-eeuwse verkaveling van Mheer heeft volgens de kadastrale minuut van 1834 een tweeledig karakter: enerzijds kent het kerndeel Boven-Mheer een heldere structuur van breed uitgemeten kavels, terwijl anderzijds Beneden-Mheer een min of meer diffuus beeld weergeeft van een ingewikkeld en kleinschalig eigendomspatroon. Deze tweeledigheid gaat naar alle waarschijnlijkheid terug op een afzonderlijke ontstaansgeschiedenis, waarbij de ontginningen van Beneden-Mheer als de oudste stichtingen aangemerkt kunnen worden.	+
	Dispositie: boerenhoeves zijn meestal aan de oostzijde van de akkerlanden gelegen vanwege de windrichting uit het zuidwesten. De nokrichting van de boerderijen is met regelmaat zuidwest/noordoost georiënteerd, hetgeen met de windvang, de regeninslag en de lichtinval te maken heeft. De zon schijnt op deze manier het grootste gedeelte van de dag op de lange gevel van de boerderij. Hiermee illustreert de typologische ontwikkeling een zuinig omgaan met natuurlijke energiebronnen, dat vandaag de dag appelleert aan milieubewust bouwen (dubo).	+
Genius loci of verhaal van de plek	De hierboven aangegeven kwalificaties onthullen ondubbelzinnig een <i>Genius loci</i> met een rijk geschakeerd, hoogwaardige agrarisch-ambachtelijk karakter, waarin alle facetten van de materiele geschiedenis van Mheer zijn geïntegreerd.	++
5 Natuurhistorische waarden		
Ecologie	Onder de groenelementen bevinden wellicht zich rudimentaire exemplaren van hoge ouderdom die met een hoge mate aan waarschijnlijkheid niet ter plekke zijn gekweekt, maar uitgestoken zijn in de thans verdwenen bossen en vermoedelijk dragers zijn van zeldzaam genetisch materiaal.	+

5.2 Waardebepalende hoofdthema's

Inleiding – Op basis van de geschiedenis van Mheer, de bebouwingskarakteristiek, het cartografisch onderzoek en de inventarisatie zullen in dit gedeelte van deze cultuurhistorisch inventarisatie de thema's worden aangegeven die het karakter van Mheer bepalen. Daarmee zullen aanbevelingen worden gedaan om de nog aanwezige unieke uitstraling van dit dorp te bewaren en te versterken. In deze aanbevelingen zullen de cultuurhistorische waarden die vastgesteld zijn in de waardenstelling (paragraaf 5.2) zorgvuldig worden afgezet tegen de huidige ideeën over het implementeren van deze waarden en contemporaine eisen aan het functioneren leefgemeenschap. Hierbij zullen de volgende thema's aan de orde komen:

1. *Het omringende landschap*
2. *De ruimtelijke structuur*
3. *De infrastructuur*
4. *Het groen*
5. *De bebouwing*
6. *Karakteristieke details*

1. Het omringende landschap van Mheer

- *Het is voor de uitstraling van Mheer belangrijk het landelijke gebied rondom Mheer, en vooral ook tussen de twee kernen Boven- en Beneden- Mheer intact te laten.*

Van grote invloed op de uitstraling van het dorp Mheer is het omliggende landschap, zowel bij het naderen van het dorp als in het dorp. Bij nadering is Mheer duidelijk als dorp te ontwaren in haar landelijke omgeving zonder dat haar uiterlijk ernstig wordt verstoord door moderne horizonvervuiling.

Figuur 5.1

Het open areaal rondom Mheer
draagt bij aan de rurale beleving
van de dubbelkern

- *Het karakter van Mheer wordt onder andere bepaald door het landelijke gebied tussen de twee kernen Boven- en Beneden-Mheer. Wil men dit behouden dan is het zaak deze "groene taille" ongerept te laten.*

Zoals uit het onderzoek is gebleken heeft Mheer van oudsher twee kernen, Boven-Mheer en Beneden-Mheer. Deze twee 'dorpjes' worden verbonden door een smalle schakel. De drager van deze smalle verbinding is het stukje Dorpsstraat dat Beneden-Mheer verbindt met Boven-Mheer. Langs deze steile gebogen weg is nauwelijks bebouwing; de kapelanie, de pastorie, het kasteel, de kerk en een café. Deze grenzen dan ook allen aan de achterzijde aan het open landschap rond Mheer. Door deze insnoering liggen veel panden in Boven-Mheer en Beneden-Mheer, ook aan de zijstraten, aan het open landschap wat de landelijke uitstraling versterkt.

Fig. 5.2

Uitzicht richting de kerk
vanaf Papenweg 3. De
insnoering is hier duidelijk
te zien als een groenzone
tussen de twee delen van
het dorp Mheer.

- *Het is van groot belang de karakteristieke doorkijkjes die Mheer tussen de bebouwing heeft te behouden. Een 'inbreiding' of uitbreiding achter de huidige bebouwing is niet wenselijk.*

In het dorp wordt het relatief ongerepte omliggende landschap ervaren door de karakteristieke doorkijkjes. Bijna alle bebouwing van het projectgebied ligt aan de achterzijde aan het open landschap. Tussen de huizen, door poorten en achter huisweiden ontvouwt zich het vrije uitzicht. Hierdoor is de landelijke ligging en daarmee de karakteristieke uitstraling van Mheer in het dorp te ervaren.

Fig. 5.3
Doorkijkje Stallestraat no. 18

Fig. 5.4
Doorkijkje tussen Steegstraat 13 en 15

Fig. 5.5
Doorkijkje tussen Dorpsstraat
no. 9 en no. 11.

Fig. 5.6
 Zicht op het boslandschap achter Dorpsstraat no. 27

Fig. 5.7
 Doorkijk achterzijde kasteel

Fig. 5.8
 Zicht vanaf
 de Burg,
 Beckerstraat
 naar
 Beneden
 Mheer

Fig. 5.9

Doorkijkje onder poort van Rondelenstraat 8

Fig. 5.10

Vrij uitzicht tussen Dorpsstraat no. 26 en no.

28

2. De ruimtelijke structuur van Mheer

- *De structuur van Mheer, twee dorpskernen verbonden door een smalle schakel bepaalt de hoofdkarakteristiek van het dorp. Aan deze ruimtelijke structuur vasthouden betekent het behoud van de waarde van het dorp.*

Zoals al bleek uit "1. Het omringende landschap van Mheer" is de hoofdstructuur van Mheer om esthetische, cultuurhistorische en historische redenen van groot belang. De "halterstructuur" (zie paragraaf 4.3) laat de landelijke ambiance op vele plaatsen toe in het dorp.

- *Het is van groot belang het kwetsbare gebied rond het kasteel met zorg te behandelen bij verdere planvorming, onder andere bij de mogelijke herinrichting van de Burgemeester Beckersweg.*

Het kasteel, gelegen aan de rand van het plateau, uitkijkend op Beneden-Mheer is binnen de ruimtelijke structuur en ook historisch een dominant gegeven in het dorp. De aanwezigheid van de kasteelheren en hun voortdurende drang naar aanzien en macht heeft een groot stempel gedrukt op de geschiedenis en het uiterlijk van Mheer. Het kasteel was niet alleen het fysieke bindende element maar

ook in economisch en sociaal opzicht. De esthetische waarde, de cultuurhistorische waarde en de historische waarde is zo bepalend voor Mheer dat met dit gebied zeer zorgvuldig moet worden omgegaan. Vanuit Beneden-Mheer is het kasteel als een romantisch sfeerbeeld te ontwaren op de groene "Hoésberg". In Boven-Mheer verborgen in het groen achter de kasteelmuur spreekt dit ensemble, dat bepalend geweest voor de inrichting van dit stukje dorp, sterk tot de verbeelding.

3. De infrastructuur van Mheer

- *Om het intieme karakter van het dorp Mheer niet verder aan te tasten is een koestering van de aanwezige beslotenheid aan te bevelen en waar mogelijk te versterken. Een verdere ontsluiting zoals verbreding van wegen zou de eigenheid van het dorp te niet doen. De, door inwoners en toeristen zo hogelijk gewaardeerde, landelijke sfeer zou verloren gaan.*

Zoals blijkt uit paragraaf 4.3 valt de huidige infrastructuur van Mheer nagenoeg één op één samen met de middeleeuwse situatie. Het straatbeeld is natuurlijk in de loop van de eeuwen veranderd om tegemoet te komen aan actuele eisen. Een van de grote veranderingen in de infrastructuur is de aanleg van de Mergellandroute geweest. In de jaren zeventig zijn de Dorpsstraat en de Duivenstraat aanmerkelijke verbreed. Het gevolg was dat de intieme sfeer van deze straten teniet is gedaan. De oorspronkelijke holle weg structuur had een begroeide talud en achter iedere bocht lag weer een verrassend nieuw beeld. Dit heeft plaats gemaakt bij deze verkeersader voor een licht meanderende brede asfaltstreep dwars door het dorpje Mheer.

- *De holle wegen en niet geasfalteerde wegen van vroeger, die de intimiteit versterken van het dorp kunnen als inspiratie dienen voor het vormgeven van de huidige infrastructuur.*

Wanneer we Mheer naderen via de Rondelenstraat ervaren we enigszins de intieme sfeer van de holle wegen die vanaf halverwege de vorige eeuw zijn veranderd door het asfalteren van de wegen. Een holle weg wordt gevormd "door de druk van paardenhoeven en vooral van wielen waardoor löss plaatselijk tot poeder vermalen wordt. Het wordt daarna gemakkelijk afgevoerd door water dat van de hellingen

stroomt. De weg komt daardoor steeds dieper te liggen."² Aan het eind van de Steegstraat waar de geasfalteerde weg overgaat in een kiezelweg zien we duidelijk hoe alle wegen in Mheer er moeten hebben uitgezien. Deze holle wegen met hoge taluds en begroeiing dragen bij aan de landelijke intieme sfeer van het dorp.

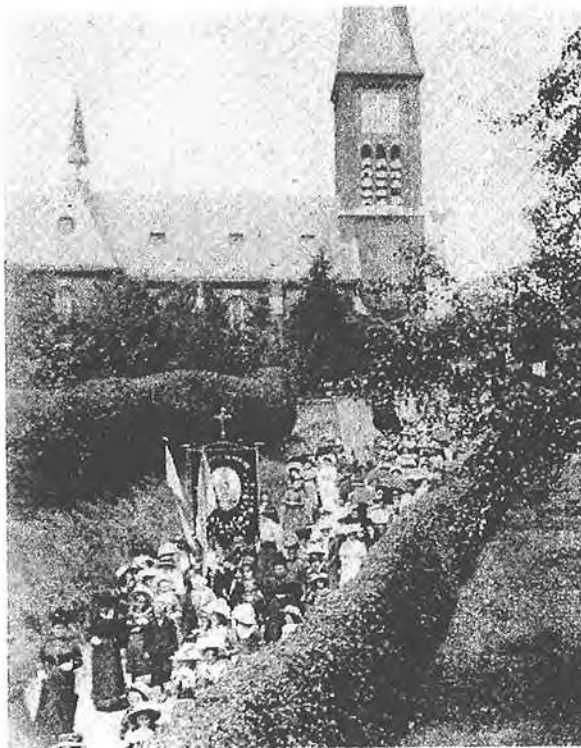
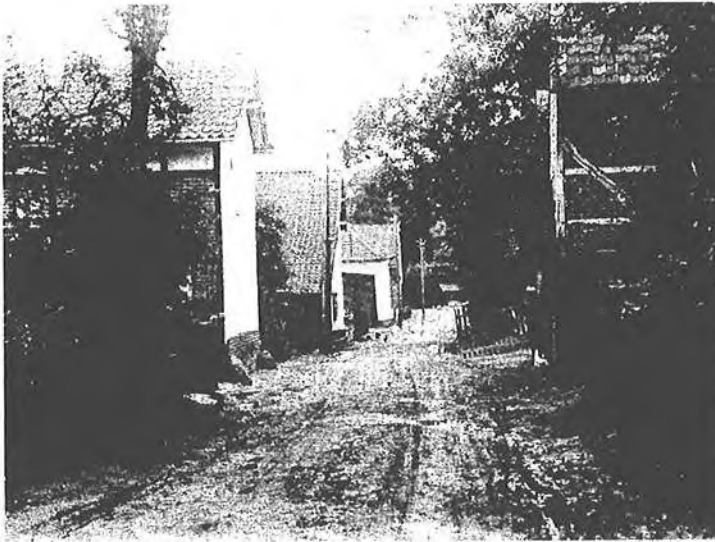

Fig. 5.11
Processie in de Dorpsstraat. Het karakter van een holle weg is hier duidelijke zichtbaar.

- *De afwezigheid van harde scheidende lijnen in het straatpatroon draagt bij aan het landelijke, organisch gegroeide beeld van een straat.*

In het dorp zelf gaven de niet geasfalteerde wegen het idee dat er geen scheiding bestond tussen privé- en openbaar terrein wat het dorp een natuurlijk gegroeide indruk gaf. In het hedendaagse beeld is juist het tegenovergestelde te zien. De asfaltering, stoepen en perceelafscheidings, variërend van stenen muurtjes tot kettingen, zijn harde scheidende elementen in het straatbeeld. De asfaltering heeft bovendien tot gevolg gehad dat verschillende panden niet meer op gelijke hoogte met het wegdek liggen.

² J. Renes, 1996, blz 30

*Fig. 5.12
Rondelenstraat met zicht
op Duivenstraat 1915-
1920. (Bron: A. Loosjes,
Limburg in Beeld)*

Asfaltering geschiedt iedere keer op de oude laag asfalt zodat de weg in de loop van de tijd opgehoogd wordt. Niet alleen verandert hiermee het karakteristieke straatbeeld, bovendien heeft men overlast van afvloeiend water (zie figuur 5.13)

*Fig. 5.13
Het profiel van de
Stallestraat is in de loop
der tijd van hol naar bol
geëvolueerd*

4. Het groen van Mheer

- *Het behouden en onderhouden van aanwezig groen als heggen, hoogstamfruitbomen, huisweiden en monumentaal groen en het versterken van het dorpsbeeld door het gebruik van deze groenstructuren.*

Behalve hun belangrijke ecologische functie zijn groenstructuren in Mheer mede van belang vanwege het sfeerbepalende en ruimtelijk-structurerende karakter. Naast het open landschap om Mheer, achter het kasteel en ten zuidwesten van het droogdal, kent het projectgebied ook andere groenstructuren. Zo zijn er beboste hellingen onder andere ten zuiden van de Burgemeester Beckersweg. Voorts zijn de groene erfomrandingen en hagen nabij particuliere woonhuizen karakteristiek. Deze hagen waren oorspronkelijk veewerend. Met andere woorden, men gebruikte stekelig en gemakkelijk snoeibaar hout zodat passerende veekuddes buiten het erf bleven. Hagen en gesnoeide vormen van respectabele ouderdom hebben in dit gebied een duidelijk afbakenende functie. De huisweiden en de hoogstamfruitbomen, evenals moestuinen waren in een landelijk dorp eerder regel dan uitzondering. De nog overgebleven huisweiden en hoogstamfruitbomen dragen bij aan de rurale sfeer die Mheer nog kent. Het project gebied kent ook monumentaal groen. De rij kastanjabomen aan de Duivenstraat is zeer bepalend voor het groene karakter en het ruimtelijk ritme. De oude kastanje onderaan de Smitsberg, de oeroude buxus en de bijna even oude hulst op de hoek van de Wienickerstraat met de Stallestraat geven het dorp door hun respectabele ouderdom extra glans. De begroeiing van de Papenstraat en de Leemstraat bestaande uit bomen en struikpartijen doen schilderachtig aan en verrijken het dorpsbeeld.

Figuren 5.14, 5.15, 5.16 en 5.17
Het wandelpad van de Rondelenstraat, de
afscheiding in hegvorm onder andere aan de
Papenweg, de kastanjeboom onderaan de
Smitsberg en het mariaboompje achter
Wienickerstraat 2-4 zijn voorbeelden van
karakteristiek groen in Mheer.

5. De bebouwing van Mheer

- *Het gebruik van de historische bebouwing als inspiratiebron voor de contemporaine bebouwing bevordert een harmonieus totaalbeeld van een dorp. Hierbij zal dan aandacht moeten zijn voor met name de ligging, vorm, materiaal- en kleurgebruik. Variaties door verschil van smaak door de tijden heen is geen bezwaar zolang het harmonieus aansluit bij de producten van voorgaande generaties bouwers. Aanbevolen wordt uit het onderhavige onderzoek een beeldkwaliteitplan samen te stellen.*

Mheer is een dorp waar nog prachtige historische bebouwing te vinden is (zoals Dorpsstraat 40, Papenweg 3 en Wienickerstraat 2-4). Doordat deze panden terughoudend zijn gerestaureerd geven zij een authentiek beeld. Deze panden kunnen dienen als inspiratiebron voor nieuwbouw of verbouw van de woningen in Mheer. Zij kunnen ons een handvat bieden voor ligging, vorm, kleur- en materiaalgebruik die op een verantwoorde hedendaagse manier aansluiten bij de historische traditie van bouwen in een dorp.

Punten die nader in een beeldkwaliteitplan met gebiedsgerichte criteria uitgewerkt dienen te worden zijn:

- Positionering: bij de ligging is het van belang dat men let op de omringende bebouwing. Het is zeker niet zo dat terugliggende bebouwing per definitie storend is. Bij de moderne bebouwing van de Stallestraat tussen nummer 32 en 20 zijn de kavels bebouwd met L-vormige panden op een hoog talud met een begroeide voortuin. Deze uitbreiding van het dorp geschiedde volgens de smaak van de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw en ligt niet binnen de compact bebouwde kern van Beneden-Mheer. Zij sluit niet aan bij de historische bebouwing maar volgen het kromme tracé van de Stallestraat en tasten het beeld niet ernstig aan. Plaatst men echter een terugliggend gebouw midden in een gevoelig gebied waar de historische panden allen direct aan de straat liggen en de sfeer hierdoor gedragen wordt dan zal het moderne pand detoneren.

Figuur 5.14 en 5.15

Dorpsstraat 50a sluit aan bij de historische bebouwing die langs de Dorpsstraat, vanaf nummer 40 direct langs de straat is gebouwd. Duivenstraat 5 daarentegen contrasteert met de historische bebouwing door de woning en het bedrijfsgedeelte niet direct aan de weg te situeren en het erf geheel te betegelen.

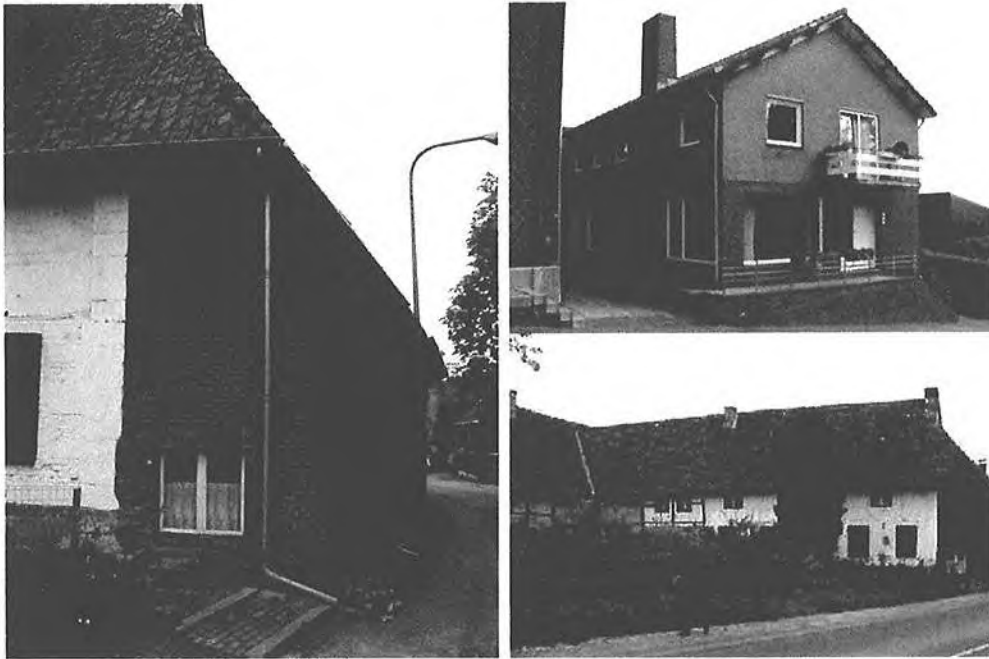
- Vorm: zoals voor de positionering geldt dat naar de omgeving van het pand gekeken dient te worden geldt dat natuurlijk ook voor de vorm. De oorspronkelijke bebouwing kende, zoals bleek uit paragraaf 3.2 'Karakteristiek van de bebouwing', diverse stadia. Een gebouw werd in de loop van de jaren aangepast aan gebruik en de portemonnee. Een goed herkenbare vorm als een langgerekt pand met zadeldak kreeg toevoegingen die harmonieus aansloten op de basisvorm. Het geheel zag er harmonieus en organisch gegroeid uit. (zie figuur 5.16)

Figuur 5.16 en 5.17

Duivenstraat 2 is een basisvorm waar in de loop van de tijd op harmonieuze wijze delen aan zijn toegevoegd. Het geheel past qua uitstraling in het dorpsbeeld ter plekke. De Rondelenstraat 1a is gelegen aan een straat waar de langgerekte vakwerkpanden die direct aan de straat gelegen zijn overheersen. De vorm, inclusief de trap, van dit pand valt daardoor uit de toon.

- **Materiaal- en kleurgebruik:** de textuur en de kleur van panden zijn misschien wel het belangrijkste van alle elementen die de sfeer van een dorp bepalen. Verschillende materialen en kleuren kunnen het dorpsbeeld verlevendigen zolang zij met smaak en in harmonie met de karakteristiek van dorp worden toegepast. De materialen en kleuren die de uitstraling van Mheer bepalen zijn rode baksteen, natuursteen, en dan met name mergel en vuursteen, vakwerk in zwart-wit, met variaties daarop in naturel gekleurde balken en vakken in leemkleur, vaak groene luiken en rode en zwarte pannen. Uiteraard bepaalt de plaats van het materiaal in het gebouw de wijze waarop het een rol speelt in de beleving van het beeld: Door de vaak hellende straten kent Mheer betrekkelijk veel daken die direct in het zicht liggen. Het afwisselende gebruik van verschillende kleuren dakpannen levert een levendig beeld op. Zo ook de combinatie van baksteen en natuursteen, zeker als dat vuursteen is, dat door zijn ruwe oppervlak zeer plastisch werkt. Diezelfde vuursteen komt ook veel voor in plinten en sokkels, waar ze, soms in combinatie met in maaskeien bestrate opritten een specifiek effect bewerkstelligen. Doordat de stenen plinten en sokkels per definitie langgerekt zijn spelen ze een rol in het horizontale beeld dat door de straat of weg al een accent in die sfeer heeft. Bovendien is de plint of sokkel bij uitstek een fenomeen dat hoort bij vakwerkpanden. In geteerde vorm kan het ook voorkomen bij geheel in baksteen opgetrokken panden, en speelt dan een vergelijkbare visuele rol. Aansluitend is ook de heg een bepalende factor.

Figuur 5.18, 5.19 en 5.20

Dorpsstraat 44 laat een heel scala aan bouwmaterialen zien die allen bijdragen aan de landelijke sfeer van Mheer: rode baksteen, wit gesausde baksteen, vakwerk wit gesausd, vakwerk in zwart-wit, naturel vakwerk en vakwerk in oker rood en oker geel en rode dakpannen. Dorpsstraat 5abc, biedt met zijn rozige en gele baksteen, de kunststof ramen en de strakke lijnen van het balkon en de trap een totaal ander beeld. Het contrasteert met de kerk en het café waar dit pand respectievelijk tegenover en naast ligt.

Figuur 5.21, 5.22 en 5.23

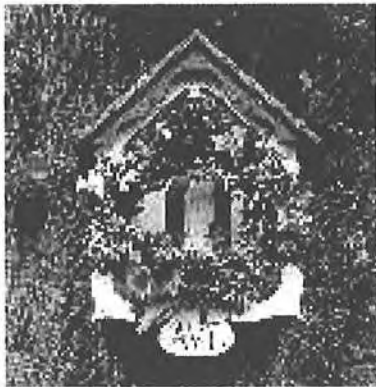
De kleurstelling van Papenweg drie is traditioneel, zwart-wit vakwerk en donkergroene luiken. Stallestraat 32 heeft eveneens zwart-wit vakwerk maar combineert dit met een blauwe kleur die verrassend harmonieert met het traditionele palet. Het blauw en wit van Wienickerstraat daarentegen is mede door de strakke belijning van het pand detonerend.

6. Karakteristieke details in Mheer

- *Het instandhouden, verzorgen en stimuleren van het gebruik van karakteristieke details die het dorpsbeeld onderstrepen en verlevendigen.*

Mheer wordt op vele plaatsen verlevendigd door karakteristieke details die de uitstraling van Mheer versterken. Sommige details illustreren de katholieke traditie. Hieronder vallen de wegkruizen, beeldnissen in gevels en miniatuurkapellen aan bomen.

Figuur 5.24
Mariakapelletje aan boom bij Papenweg 2

Figuur 5.25
Kruisbeeld aan de monumentale
kastanjeboom onder aan de Smitsweg.

Figuur 5. 26
Kruisbeeld in buxus op de hoek van de
Wienickerstraat met de Stallestraat.

Figuur 5.27
Kruisbeeld op de hoek van de Wienickerstraat
met de Dorpsstraat.

Figuur 5.28
Kruisbeeld aan de Steegstraat

Figuur 5.29
Kruisbeeld bij Dorpsstraat 12

Figuur 5.30
Kruisbeeld aan de muur van Duivenstraat 2.

Figuur 5.31
Kruisbeeld aan de muur van Stallestraat 12

Figuur 5.32
 Maria onbevlekt ontvangen , beeldnisje van
 Dorpsstraat 11.

Figuur 5.33
 Beeldnisje met crucifix, Steegstraat 11.

Figuur 5.34
 Kruisbeeld aan muur van Stallestraat no. 32

Figuur 5.35
 Kruisbeeld aan de muur van de pastorie aan
 de Dorpsstraat 9.

Ook rustieke ijzeren hekjes en poortjes, eenvoudige houten hekken vervolmaken het aanzien van Mheer.

Figuur 5.36
Hekje aan de Rondelenstraat 4.

Figuur 5.37
Hekje aan de Stallestraat 34

Figuur 5.38
Hekje aan Stallestraat 20

Figuur 5.39
Hekje aan Papenweg 2

Figuur 5.40
Houten hekwerk aan de Rondelenstraat.

Figuur 5.41
Stallestraat 18, smeedijzeren datering

Figuur 5.42
Zonnepoort van de pastorie

Figuur 5.43
Sluitsteen uit verdwenen poort, Dorpsstraat 3

6 Tot Slot

Met deze cultuurhistorische inventarisatie zijn de waarden van het dorp Mheer vastgesteld en in kaart gebracht. De 'genius loci', het verhaal van de plek, van het Zuid-Limburgse dorpje Mheer wordt bepaald door het kasteel, het omringende groene landschap en de besloten, intieme sfeer. Met het vaststellen van thema's die deze karakteristiek mede vormgeven (met bijbehorende aanbevelingen) is het niet de bedoeling het dorpsbeeld te bevriezen of erger nog: een historische situatie terug te halen. Door latere wijzigingen van de kaart te poetsen, zouden we de lokale ontwikkeling niet serieus nemen.

Het vaststellen van waarden en het bepalen van de hoofdkarakteristiek van een dorp is een eerste stap in de ontwikkeling waarin de historische situatie gebruikt wordt als uitgangspunt en inspiratie om een verantwoorde invulling te geven aan de hedendaagse eisen. In deze ontwikkeling speelt een heldere gemeentelijke regelgeving met een praktisch beleidsinstrument een structurerende rol.

Daarbij is het van essentieel belang bewoners er op attent te maken waar de waarden liggen van hun omgeving. Het bewust maken van wortels (en zelfs enthousiasmeren) draagt bij aan een verantwoorde voortzetting van de geschiedenis van een leefgemeenschap. Het stimuleert het creëren van een hedendaags dorpsbeeld dat in harmonie is met het historisch gegeven. Het dorp Mheer biedt waardevolle aanknopingspunten voor respectvolle ontwikkeling.

7 Literatuurlijst

- ❖ Eggen, Coen, Vakwerkbouw in Zuid-Limburg, Weert, 1989.
- ❖ Leerssen, J., Historische verkenning van Mheer, Maastricht, 1995.
- ❖ Schulte, A.G., Margraten, Mheer en Noorbeek, Zwolle, 1991.
- ❖ Renes, J., De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap, Maastricht, 1988.
- ❖ Russel, J., De Heerlijkheid Geleen, gevolgd door aantekeningen over de voormalige Heerlijkheid Mheer, Sittard, 1861.
- ❖ Venner, J., De geschiedenis van Limburg, deel 1, Maastricht, 2000.

Mheer

Cultuurhistorische inventarisatie
Monumentenhuys Limburg 2000-257

Legenda

Contouren hoogwaardig cultuuroed

Beeldbepalend
Beeldondersteunend

Waterloop

